

Om læring og indsigt fra krig

(Særunummer af Fra Krig og Fred)

Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet

Bind II

Artikel:

Da Planspiel Königsberg blev til Unternehmen Aster: Kampene om Väike-Emajõgi i september 1944

Forfatter:

Steen Bornholdt Andersen©

Søgeord:

67. Armé; XXVIII Armeekorps; Anden Verdenskrig; Embach; Estland; Gollnick; Heeresgruppe Nord; Schörner; Sovjetunionen; Tyskland; Østfronten

Da Planspiel Königsberg blev til Unternehmen Aster: Kampene om Väike-Emajõgi i september 1944

“Divisionen er allerede på bristepunktet. Forbliver i nuværende kommandostation. Egentlig føring af divisionen er fra i morgen tidlig næppe mulig.”¹

Chefen for 12. Luftwaffe Feld Division, Generalløjtnant Webers situationsmelding til korpschefen 17.9.1944, kl. 21.20. Vurderingen falder umiddelbart efter, at generalen har afvist at modtage forstærkninger, fordi han ikke mener, at det vil forandre situationen gunstigt.

Kampene i Baltikum i sommeren og efteråret 1944 var resultatet af en tålmodig sovjetisk krigsplanlægning og tyske hærstyrker, der blev stadig mere trængt i takt med nedslidning af både personel og materiel. Krigens vilkår førte til, at der opstod større og større mangler, der alle påvirkede den tyske evne til at gennemføre de ønskede operationer. Betingelserne for den “Blitzkrieg”-doktrin, som i efteråret 1941 tillod de tyske styrker at tilintetgøre store dele af Den Røde Hær, var radikalt ændrede. Kendetegnet for krigen i 1944 var i stedet overvældende og skånselsløs sovjetisk indsættelse af artilleri og fly fulgt op med massive angreb med panser og infanteri. Nu var det i stedet den tyske hær, der blev revet op eller fejlet til side af den tilsyneladende ustoppelige sovjetiske offensiv: *Operation BAGRATION*.

Værst gik det ud over Heeresgruppe Mitte, der blev løbet fuldstændigt over ende. Også Heeresgruppe Nord oplevede den fulde effekt af en velforberedt offensiv, men – i modsætning til Heeresgruppe Mitte – lykkedes det i løbet af relativt kort tid at stabilisere situationen tæt op mod den frontlinje, som blev skabt tilbage i december 1941, da BARBAROSSA løb fast. Set fra tysk side hjalp det ikke, at Heeresgruppe Nord evnede at holde fast, når Heeresgruppe Mittes kollaps førte til en lang åben flanke, som de sovjetiske styrker dygtigt udnyttede til at afskære og dermed indeslutte Heeresgruppe Nord på en måneds tid. Hvis man ikke genskabte sammenhængen med Heeresgruppe Mitte, ville næsten en halv million tyske soldater ikke længere kunne bidrage til det endelige forsvar af det egentlige tyske rige. Noget måtte gøres.

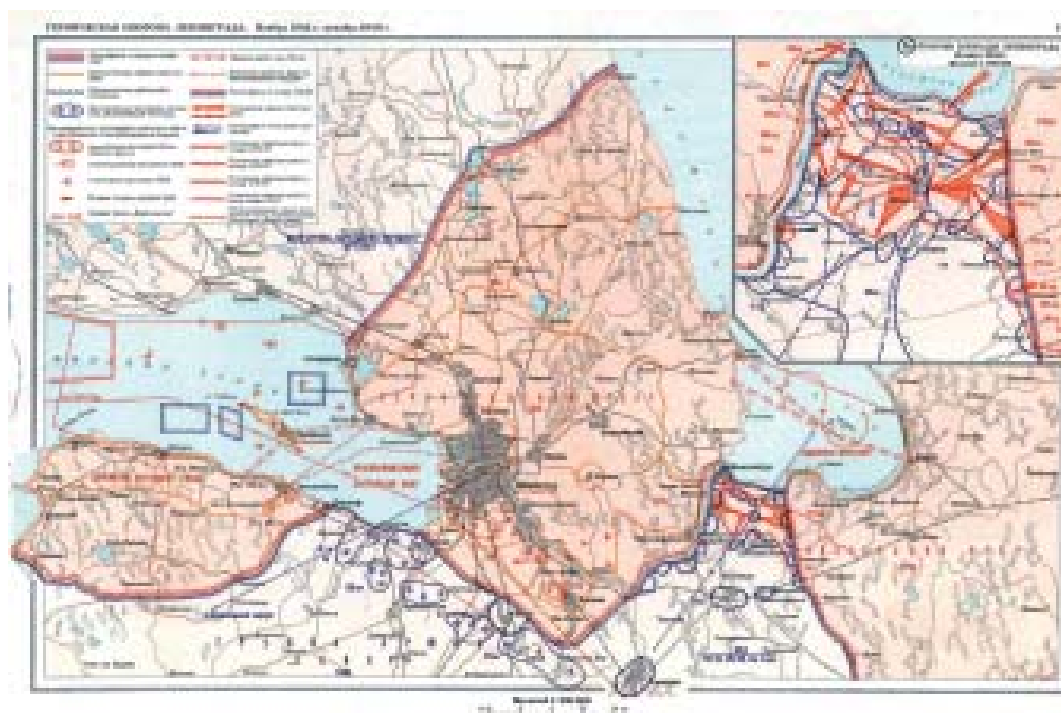
Denne artikel vil beskrive Heeresgruppe Nord's planlægningstiltag for at undgå afskæring og tab af troppeenheder under vilkår, hvor Den Røde Hær bestemte tid og sted, og hvor den tyske landmilitære kamp mellem at bevare kampkraft og

at fastholde af det terræn, der var vundet i 1941, blev gidsel for andre militære og politiske hensyn.

Artiklen vil gennem belysning af kampen mellem 3. Baltiske Front med vægt på 67. Armé og blot et enkelt af Heeresgruppe Nord's korps – XXVIII Armeekorps – belyse, hvordan dette korps, som det hængsel, der skulle sikre Heeresabteilung Narwas tilbagegang for at undgå en truende sovjetisk afsnøring, fik en central rolle for den tyske rømning af Estland, og hvordan kampene mellem XXVIII Armeekorps og 67. Armé, som udgjorde tyngdeaksen i det angreb, der skulle genskabe sovjetisk kontrol med Estland, forløb. Gennem belysning af de faktorer, der dannede grundlag for kampene om Väike-Emajõgi i september 1944, vil artiklen give et eksempel på, hvorledes belysning af kampens førelse, hændelser og udfald i et nutidigt landmilitært miljø kan tjene som læringspunkter, og at det kan anvendes som grundlag for moderne doktrinforståelse og doktrinudvikling.

Heeresgruppe Nord: Situationen på Østfronten 1944

Da Heeresgruppe Nord sammen med de øvrige tyske armégrupper indledte operation BARBAROSSA i juni 1941, var hovedmålet for Heeresgruppe Nord at erobre Leningrad for blandt andet at sikre sammenhæng med Finland. Allerede i september 1941 var omslutningen af Leningrad en realitet, men det lykkedes ikke for aksemagterne at erobre byen, der i stedet blev fastholdt i en udmarvende, 872

Sovjetisk kort med fronterne om Leningrad i 1942 samt med indsat kort med Operation Iskra i januar 1943, der åbnede en landforbindelse til den belejrede storby. (<http://i.imgur.com>)

døgns belejring, før det lykkedes for sovjetiske styrker at åbne en egentlig korridor til den udhungrede befolkning.

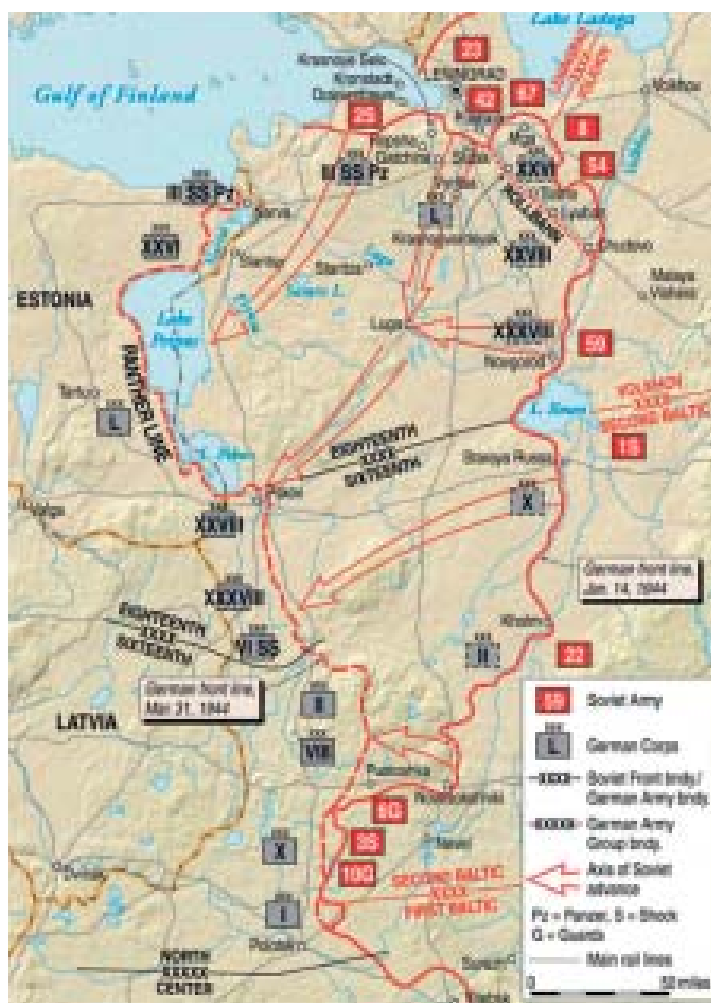
Om end Heeresgruppe Nord med sine to armeer – 16. og 18. Armee med i alt 9 infanterikorps og III SS Panzerkorps – udgjorde en betydelig styrke,² var styrken ikke tilstrækkelig til andet end at fastholde det terræn, der var vundet under BARBAROSSA i 1941. Med undtagelse af de få kampvogne, der indgik i III SS Panzerkorps, var de pansrede elementer, der tidligere indgik i Heeresgruppe Nord, nu afgivet til Mitte og Süd, som havde højere prioritet. Heeresgruppe Nord havde ved årsskiftet 1943-1944 derfor på den ene side ikke længere styrker, der kunne skabe afgørende gennembrud, og på den anden side heller ikke mobile reserver til at standse større sovjetiske angreb. Omvendt forholdt det sig for den sovjetiske side, hvor Sovjetunionens industrielle produktionskapacitet, godt understøttet af britisk og amerikansk materielstøtte, tillod en betydelig kvalitativ og ikke mindst kvantitativ opbygning af Den Røde Hær.³ De to sider fastholdt således gennem hele belejringen et betydeligt gensidigt pres, der kostede store tab.

Den fastlåste situation blev først ændret, da Sovjetunionen fra november 1943 tilførte betydelige styrker til især den indesluttede enklave omkring byen Lomonosov (på tysk: Oranienbaum) og til selve Leningrad med henblik på at iværksætte den offensiv, som åbnedes med 2. Stødarmes angreb ud af enklaven den 14. januar 1944, og som dagen efter fulgtes op af endnu et udfald - denne gang fra området øst og syd for Leningrad. 18. januar var de tyske styrker overalt presset væk fra deres hovedkamplinje, og der var opnået kontakt mellem de angribende styrker fra Lomonosov, fra Leningrad og fra de sovjetiske hovedstyrker, der angreb fra Ladoga-søens østlige side. Der var dermed skabt en smal – men sikret – sovjetisk korridor på begge sider af Leningrad. Belejringen var endegyldigt brudt, og de tyske styrker havde fået en forsmag på Den Røde Hærs formåen og fornyede vilje.

Med månedens udgang var de nordligste tyske styrker presset tilbage til Narva-floden, der forbinder Peipussøen med Østersøen. Syd og sydvest for Leningrad forsøgte de tyske enheder at holde fast så længe som muligt, men de kunne ikke modstå det konstante sovjetiske pres, og 26. januar faldt Gatchina. Den 31. januar krydsede de sovjetiske styrker Luga-floden, 12. februar 1944 måtte også byen Luga opgives, og 17. februar måtte den tyske overkommando erkende, at det var nødvendigt at falde tilbage til Pantherlinjen i forlængelse af Peipus-søen.

Indledningsvis skete det kun i den nordlige del af rummet til floden Narva, mens de tyske styrker i rummet vest for Ilmensøen under hårde kampe blev presset tilbage af de vedvarende sovjetiske angreb. Indledningsvis fordi de tyske styrker ikke kunne andet, men da tilladelsen til at vige ud til Pantherlinjen blev givet 17. februar, trak de tyske styrker sig tilbage under bevarelse af mest mulig kampkraft. 1. marts 1944 var Heeresgruppe Nord placeret om Panther.⁴

Pantherlinjen var en forberedt forsvarslinje, som tilbage i Berlin blev proklameret som muren mod øst som Sovjetunionen aldrig ville kunne overskride. Linjen var da også lagt i tilknytning til nogle af de største naturlige hindringer i

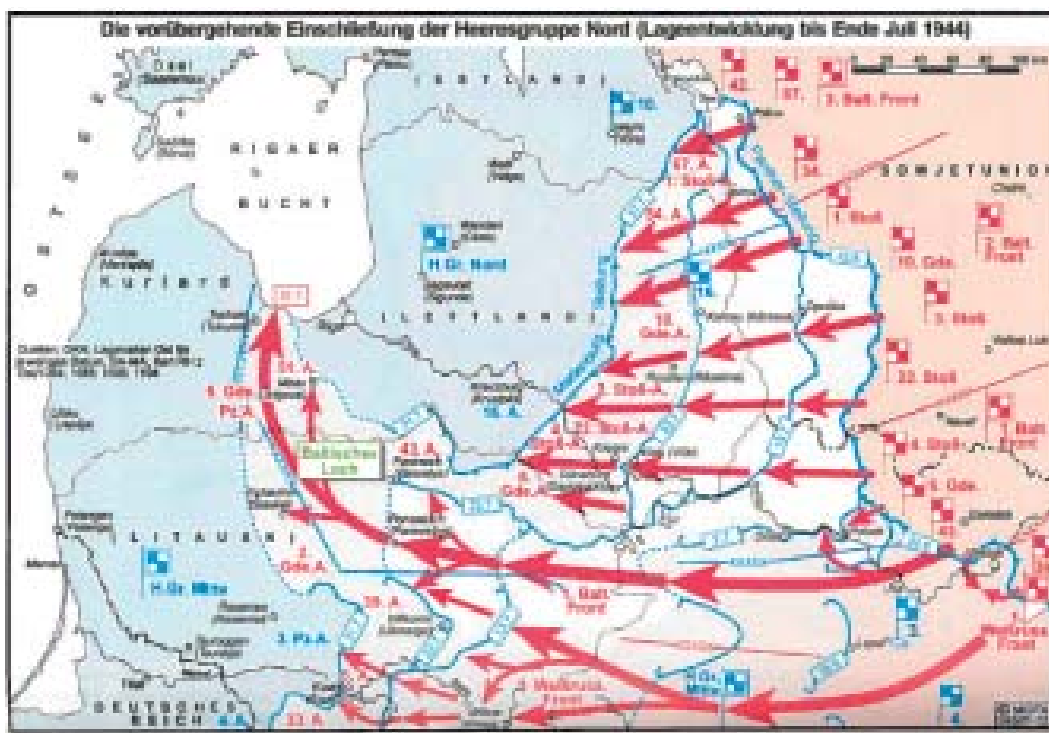

Den sovjetiske vinteroffensiv 1944 mod Heeresgruppe Nord. (Kilde: Mctaggart, Pat, *Race to the Panther Line: Final Liberation of Leningrad* (Warfare History Network, 2017))

Heeresgruppe Nord's ansvarsområde: Peipussøen og floden Narva. Placeringen om og ikke mindst bag Peipussøen betød, at Heeresgruppe Nord nu fik mulighed for at udspare reserver, der kunne bekæmpe sovjetiske indbrud. Pantherlinjen blev endvidere udbygget til en egentlig forsvarslinje med faste anlæg i et omfang, som den tyske propagandamaskine fremstillede som noget nær uovervindelig. Heeresgruppe Nord fastholdt – på trods af en række sovjetiske forsøg på at skabe gennembrud – linjen.⁵ Manglen på mobile reserver og de stadige tab førte til, at Heeresgruppe Nord ønskede yderligere afkortning af frontlinjen, idet man frygtede, at en beslutsom sovjetisk offensiv ville føre til gennembrud.

Bagration

Den sovjetiske offensiv kom 22. juni 1944, hvor 1,6 mio. soldater støttet af ca. 24.000 stykker artilleri og tunge morterer, mere end 4.000 kampvogne og mere end 6.300 kampfly angreb over en bred front og på kort tid gennembrød de tyske linjer flere steder. Heeresgruppe Nord med en samlet mandskabsstyrke på knap

Den sovjetiske gennembrud til Østersøen i 1944-sommeroffensiven, der afskar Heeresgruppe Nords forbindelseslinjer. (Kilde: Frieser (red.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 650)

500.000 mand, 30 kampvogne og godt 200 Sturmgeschütz (selvkørende, pansret skyts med pjecen placeret i frontpansret), holdt i store træk sine stillinger, men i Heeresgruppe Mitte brød det tyske forsvar totalt sammen, og adskillige tyske enheder blev revet op og ophørte med at eksistere som militære enheder.

Under alle omstændigheder stod de sovjetiske styrker efter en måneds operationer tæt på de gamle grænser til Polen og var nået langt ind i Litauen, men værre for Heeresgruppe Nord var, at de sovjetiske styrker ikke kun formåede at presse sig forbi armégruppen, men at de også fik slået et hul mellem denne og Heeresgruppe Mitte. Heeresgruppe Nord var derved afskåret og frarøvet sine forbindelseslinjer til øvrige tyske landstyrker.

Heeresgruppe Nord var allerede i foråret 1944 klar over risikoen for sovjetiske gennembrud og faren for omslutning af enhederne i Pantherlinjen, som Heeresgruppe Nord derfor ønskede afkortet gennem afgivelse af terræn. Den tyske opmærksomhed blev kun stærkere af, at den godt skjulte sovjetiske styrkeopbygning til BAGRATION dygtigt vildledte den tyske efterretningstjeneste til at tro på, at flankerne var udsatte (I stedet lå den sovjetiske tyngdedannelse ved Heeresgruppe Mitte og med Hviderusland som hovedmålet).⁶ Men ethvert forsøg på at få godkendt "afkortninger" af frontlinjen med henblik på at kunne udspare reserver blev afvist af Hitler.

Planspiel Königsberg

Umiddelbart efter den sovjetiske BAGRATION-offensivs iværksættelse gjorde cheferne for Nord og Mitte endnu et forsøg. Og denne gang fik de overbevist chefen for Generalstab des Heeres, generaloberst Kurt Zeitzler,⁷ om, at Heeresgruppe Nord snarest muligt skulle frigøre sig, rømme Estland og hovedparten af Letland og udnytte den beskyttelse, som floden Dvina gennem Letland kunne give, komme på linje med Heeresgruppe Mittes styrker og dermed muliggøre en modoffensiv til støtte for den trængte Heeresgruppe. General Zeitzler lagde navn til en plan og fremlagde denne for Hitler, som imidlertid ikke lod sig overbevise. Heeresgruppe Nords opgave var uændret: Ubetinget fastholdelse.

18. juli vurderede Heeresgruppe Mitte, at styrkeforholdet mellem de sovjetiske styrker, der trængte ind i Litauen og den sydlige del af Letland, nu var så ugunstigt,⁸ at det ikke ville være muligt at bevare sammenhæng mellem de to Heeresgrupper. Hverken Heeresgruppe Mitte eller Heeresgruppe Nord ville kunne forhindre afskæring af Heeresgruppe Nord, og netop dette skete langt hurtigere end den tyske hærledelse selv havde frygtet. Allerede ved udgangen af juli 1944

Zeitzlers redningsplan.
(Kilde: Frieser (red.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 579)

stod enheder af 5. Gardepanserarmé på Østersøstranden, hvor armeen havde skabt et næsten 25 kilometer bredt rum umiddelbart vest for Riga.⁹ Heeresgruppe Nord var lukket inde i Estland og Letland og naboen – Heeresgruppe Mitte – havde ikke kræfter til at afhjælpe.¹⁰ Heeresgruppe Nords anbefaling var derfor klar: Styrkerne i Estland skulle snarest frigøres og indsættes for at skabe fornyet sammenhæng mellem de to armégrupper.

- Over for den militære operative logiks krav om at bevare kampkraft stod Hitler med fem hovedargumenter,¹¹ der talte for at fastholde hele det baltiske rum:
- Rømning af Estland ville isolere aksemagten Finland og gøre Finland sårbart for en offensiv gennem Karelen. Ud over et sandsynligt tab af en allieret ville det dermed også føre til tab af den eneste tyske kilde til nikkel, som var nødvendig i den tyske produktion.
- Estland producerede skifferolie, som var vital for den tyske flåde.
- Beherskelse af den estiske østersøkyst var nødvendig for at beskytte de minefelter, der var udlagt i Finskebugten, og som effektivt havde forhindret sovjetiske skibe at operere i Østersøen siden Barbarossa.
- Tab af tysk søherredømme i den nordlige del af Østersøen ville udsætte forbindelserne til det malmproducerende Sverige for væsentlige risici.
- Sø- og luftherredømme over Østersøen var en forudsætning for den udviklings- og uddannelsesvirksomhed, som fandt sted i Østersøens vestlige del – herunder U-bådsudviklingen.

Hitlers standpunkter var ikke ukendte. Allerede i november 1943 udstedte Hitler sit direktiv nr. 51, hvor det blev slået fast, at en offensiv afvisning af en allieret landgang i Vesteuropa var værnemagtens højeste prioritet. Denne prioritering havde som naturlig konsekvens, at man på østfronten måtte holde fast, indtil en invasion i vest var nedkæmpet.

Den katastrofale udvikling i juni og juli 1944 hos Heeresgruppe Mitte og Heeresgruppe Nords alvorlige problemer overbeviste ikke Hitler til at ændre standpunkt. Tværtimod var det ikke længere muligt blot at tale om muligheden med Hitler. General Zeitzlers afgang fra stillingen som hærens generalstabschef,¹² og hurtige udskiftninger¹³ i unåde af to chefer for Heeresgruppe Nord gjorde det tydeligt, at emnet ikke var til diskussion. Alligevel tog den nytiltrådte chef for Heeresgruppe Nord, general Schörner, allerede emnet op den 6. august ved et møde med hærens Oberbefehlshaber, Hitler, hvor armégruppechefen anbefalede evakuering af Armeeabteilung Narwa ad søvejen fra Tallinn, og at 16. og 18. Armee skulle trækkes tilbage til et forsvarsområde omkring Riga. Hitler afviste anbefalingen og fastholdt, at alt terræn skulle fastholdes. I stedet iværksatte Hitler forstærkning med enheder af Luftwaffe samt lufttransport med bl.a. 31. Infanteridivision til Heeresgruppe Nord.

På trods af Hitlers klare afvisning af enhver tanke om at vige og afgive terræn besluttede Heeresgruppe Nord sig alligevel for at gennemføre de nødvendige

forberedelser til den rømning, som Heeresgruppe Nord var overbevist om måtte komme – hvad enten man fra tysk side måtte vige ud for at bevare sin kampkraft, eller fordi man ikke kunne modstå en fornyet sovjetisk offensiv. Det er herunder bemærkelsesværdigt, at igangsættelsen af planlægning for tysk frigørelse fra Estland skete umiddelbart efter ankomsten af generaloberst Schörner, der på Hitlers ordre afløste generaloberst Friessner som chef for Heeresgruppe Nord – bemærkelsesværdigt, fordi Schörner var kendt som kompromisløs “Steher” (en, der ikke viger et skridt) og som overbevist nazist og beundrer af Hitler.

Omstændighederne omkring den konkrete planlægning af *Planspiel Königsberg* er ikke kendt i nogen detaljeret grad – måske netop fordi planlægningen af gode grunde foregik meget diskret. Vi ved således ikke hvilke officerer der bidrog til planlægningsarbejdet, eller hvor og hvornår planlægningsarbejdet er igangsat. Den tidligste skriftlige dokumentation, vi har på *Planspiel Königsbergs* tilblivelse, er 4. udgave, som er dateret 8. august 1944. Det forekommer derfor sandsynligt, at Schörner har haft et tidligere udkast med sig til mødet med Hitler og Oberkommando des Heeres den 6. august 1944, men der er ikke erkendt dokumentation i de tyske arkiver. Modsat ved vi, at planlægningsarbejdet fandt sted i en endog meget snæver kreds, fordi de enkelte planer blev udsendt af “*Oberkommando der Heeresgruppe Nord, der Chef des Generalstabes*”, General Oldwig Otto von Natzmer til stabscheferne for de underlagte armeer personligt. I fremsendelsen til stabschefen for 18. Armee, generalmajor Foertech understreges det, at kendskabet til eksistens og indhold af *Planspiel Königsberg* under ingen omstændigheder må videregives.¹⁴ Alt tyder derfor på, at kendskabet til planen var begrænset til en håndfuld centralt placerede officerer i Heeresgruppe Nord's stab tæt på generaloberst Schörner, cheferne for 16. og 18. Armee, chefen for Armegruppe Narva samt deres respektive stabschefer, og at udviklingen af planen derfor må være sanktioneret af Schörner.

I en nutidig sammenhæng ville *Planspiel Königsberg* blive betegnet som en “Contingency Plan”: En plan, der fastlægger forudsætninger, operative målsætninger og hensigter samt de grundlæggende styringsmidler. Planens formål var at spore armeerne ind på en overordnet hensigt og at lade dem indlede en operativ planlægning, idet planspillet's retningslinjer alene var fastlagt gennem kortstudier.

PLANSPIEL KÖNIGSBERG

Abt.Ia Nr. 143/44 (i bearbejdet uddrag)¹⁵

Forudsætninger:

- Heeresgruppe Mitte er ikke i stand til at gennemføre en offensiv, der kan genskabe kontakt mellem Heeresgruppe Nord og Mitte,
- Finland er ikke længere en aksemagt,
- På grund af skibsmangel og svindende luftherredømme kan hverken de estiske havne eller havnen i Riga anvendes til evakuering,
- Havnen i Riga kan fortsat anvendes til at modtage forsyninger.

Opgave:

Heeresgruppe Nord skal trække sig tilbage fra NARVA og det sydøstlige ESTLAND til et forsvarsområde omkring RIGA¹⁶ og herfra bryde gennem fjendens linjer i rummet om JELGAVA for at opnå kontakt med Heeresgruppe Mitte med henblik på en koordineret forsvarslinje gennem LETLAND. Bevægelserne gennemføres på en måde, hvorved kampkraften bevares, men så at immobilt materiel ødelægges og efterlades og at flest mulige mobile enheder vil kunne indsættes i et angreb mod sydvest ud af brohovedet om RIGA.

Manøvreide:

Opgaver for armeerne:

16 Arme: Udskiller en divisionsværði, frigør sig fra kontaktlinjen og viger ud til RIGA-brohovedet. Herfra forberedes angrebet mod SW.

18 Arme: Frigør sig fra kontaktlinjen og besætter Stellung WALK. Estiske styrker i området anvendes indledningsvis til sikring af adgangsvejene mod DORPAT (i dag TARTU) og senere til sikring af venstre flanke. Såfremt Armeeabteilung Narwa ikke har nået Estland-Riegel (blokerings-)-Stellung påregnes det, at 18. Armee fortsætter i en glidende bevægelse fra Walk (i dag Valga) Stellung til Wenden(i dag Cesis)-Stellung, der omkranser Riga.

Armeeabteilung Narwa: Under egen sikring af flankerne frigør Armeeabteilung Narwa sig over linjerne A – G med retning mod Fellin (i dag Viljandi) i det sydlige Estland. Vigtigheden af at hindre fjendtlig omgåelse af Armeabteilung Narwa understreges. Heeresgruppe Nord vil (med en divisionsstørrelse fra 16. Arme) besætte den vestlige del af Estlandstallation West og dermed sikre forbindelse mellem enhederne.

Tidsplan (angivet i dage efter iværksættelse af Planspiel Königsberg):

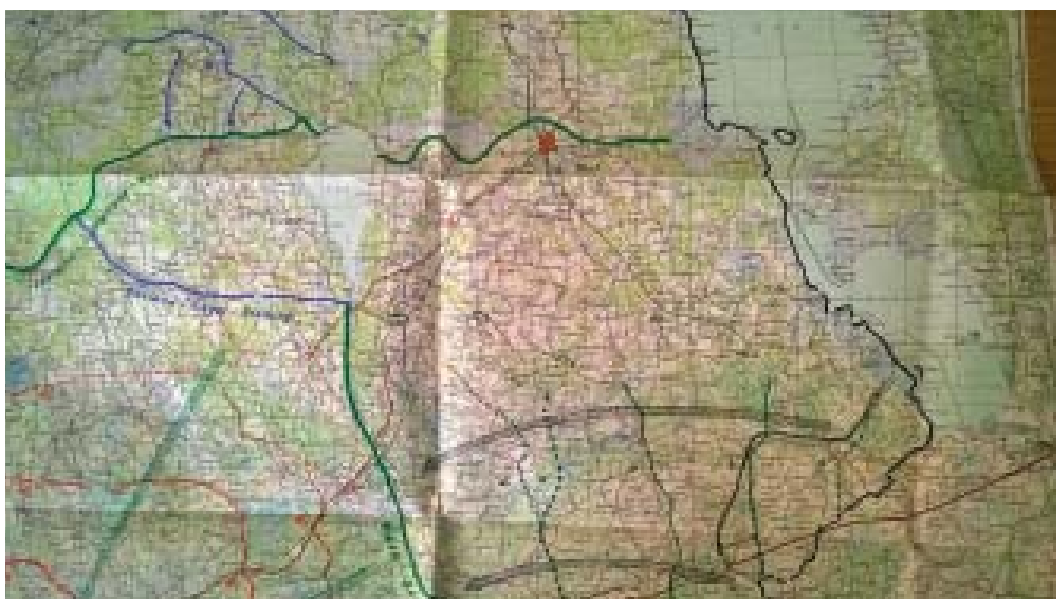
10 dage: 18. Arme på plads i Walk-Stellung,

18 dage: 18. Arme på plads i Wenden-Stellung,

20 dage: Armeeabteilung Narwa på plads i Estland-Riegel-Stellung,

28 dage: Armeeabteilung Narwa på plads i Wenden-Stellung,

28 dage: 16. Arme angriber så snart Armeeabteilung Narwa er på plads i Wenden-Stellung.

Kortudsnit: Estland Stellung West – Estland Riegel Stellung – Walk Stellung (Kilde: BAMA, RH 20-18/878, H.Gr. Nord, Abt. Ia Nr. 143/44 g.K.Chefs., anlage 2)

Målsætningen var, at Armeeabteilung Narwa og 18. Armee skulle sikre forsvaret af Riga (og ikke mindst havnen) gennem besættelse af Wenden-Stellung, der omkransede byen, mens 16. Armee skulle være rede til at angribe ud af området for at genskabe forbindelsen med Heeresgruppe Mitte. Selvom fastlæggelse af styringslinjerne var sket på baggrund af kortstudier, gav det stadig de tre armeer en betydelig handlefrihed, hvor de tre armeer kun i begrænset omfang skulle tage hensyn til hinandens bevægelser.

Planspiel Königsberg, 4. udgave viser en tydelig operativ udvikling i forhold til den anbefaling, som general Schörner gav den 6. august. Hvor Schörners oprindelige forslag omfattede forsvar af Riga med 16. og 18. Armee og evakuering af Armeeabteilung Narwa, var planen nu justeret til at omfatte forsvar af Riga med 18. Armee og Armeabteilung Narwa, mens 16. Armee nu skulle angribe ud af brohovedet om Riga med henblik på at opnå forbindelse med Heeresgruppe Mitte. Det er vanskeligt at se ændringen som andet end et kompromis, der skulle forene de modstridende opfattelser omkring Baltikums forsvar.

De sovjetiske styrker åbnede 10. august 1944 en fornyet offensiv, hvor 3. Baltiske Front angreb over Werro (i dag Võru) med retning mod Tartu, hvis fald ville true Armeeabteilung Narwa med afskæring og kunne hindre dens muligheder for frigørelse. Angrebet ramte 18. Armee hårdt og tilføjede dens enheder store tab. Et par dage senere ramte 1. Baltiske Fronts fornyede angreb med retning mod Riga 16. Armee, som ligeledes blev presset hårdt.¹⁷ Heeresgruppe Nord befalede derfor 13. august sine tre armeer til at igangsætte forberedelserne til *Planspiel Königsberg* i de tre hovedkvarterer, idet kendskabet til planen foreløbigt ikke måtte videregives til dispositionsenhederne.¹⁸

Allerede samme dag forværredes situationen i kontaktlinjen. 3. Baltiske Front skabte flere gennembrud af 18. Armees linjer og truede med at trænge op i rummet bag Peipussøen, hvorfra de sovjetiske styrker for alvor ville udgøre en trussel for Armeeabteilung Narwa, hvis det tyske forsvar om Tartu og floden Emajõgi ikke kunne holde. General Loch, chefen for 18. Armee, befalede derfor sine korps at gøre sig rede til frigørelse over tre faselinjer med henblik på at besætte Walk-Stellung. I general Lochs signal beskrives Walk-Stellungs forløb i terrænet (fra syd mod nord): Jaungulbene-Aahof-Vriresi-Zvartava-Parnika-Marienheimi-jernbanestationen i Raavitsa-langs floden Embach (i dag Väike-Emajõgi) – Wirz-See (i dag Vörtsjärv, dvs. Vörtssøen). Det forekommer derfor sandsynligt, at 18. Armee (og formentlig også de øvrige to armeer) i realiteten har aktiveret relevante dele af *Planspiel Königsberg*, og at dette planstudie herved indgår som operativt instrument og som planlægningsgrundlag for Heeresgruppe Nord.

I begyndelsen af september 1944 indtrådte en kamppause, hvor det sovjetiske pres mod Heeresgruppe Nord stilnede af, og da Finland 2. september besluttede sig for at forlade aksemagterne og indgå våbenhvile med de allierede, forsvandt også nogle af argumenterne for at fastholde Estland på tyske hænder. Den nye generalstabschef ved Oberkommando des Heeres, general Guderian, var på dette tidspunkt overbevist om, at tidspunktet for rømning af Estland var inde. Ikke alene refererede han til *Planspiel Königsberg*, men han bemyndigede også Heeresgruppe Nord til at gennemføre de nødvendige fysiske forberedelser.¹⁹ Som opfølgning på denne bemyndigelse gennemspillede Heeresgruppe Nord's stab i hovedkvarteret i Segewold (i dag Sigulda) nordøst for Riga – og sammen med general Schörner og Stabschefen for Armeeabteilung Narwa – den 9. september 1944 *Planspiel Königsberg*, og udgav den følgende dag et opdateret Planspiel; men denne gang med et nyt dæknavn: *Aster*.²⁰

Alt tyder på, at der formodentlig løbende blev udarbejdet ganske detaljerede planer og opdateringer af *Planspiel Königsberg*, men kun få vidnesbyrd har overlevet.²¹ Blandt andet ses her, at man forudser, at Armeeabteilung Narwa umiddelbart efter frigørelse marchteknisk underlægges 18. Armee, ligesom der løbende og i takt med situationens faktiske udvikling blev justeret i planen for frigørelse af enhederne. Den seneste opdatering²² er dateret 11. september 1944 og viser, hvorledes kampenheder (divisionsværdier), artilleri og ingeniørenheder frigøres til løsning af nye opgaver.

Men selvom den militære forståelse af *Planspiel Königsberg* (og *Aster*) ser ud til at have været udbredt i Heeresgruppe Nord, er det væsentligt at fastslå, at opgaven for Heeresgruppe Nord og dens tre underlagte armeer uændret var fastholdelse af kampstillinger, der her først i september 1944 i store træk fulgte den gamle landegrænse mellem Sovjetunionen på den ene side og Estland og Letland på den anden side, mens de sovjetiske styrker i vidt omfang havde tvunget de tyske styrker ud af Litauens nordlige og østlige del.

Uagtet, at Heeresgruppe Nord ønskede rømning af Estland, var realiteten for de tyske styrker i Estland derfor, at de forberedte sig på at føre en forsvarskamp,

hvis mål det var at fastholde Estland på tyske hænder. På den anden side af fronten var de sovjetiske styrker i gang med forberedelse af de fremstød, der skulle føre til generobring af de Socialistiske Sovjetrepublikker Estland og Letland. Men hvor målsætningen indtil udgangen af august 1944 var omslutning og tilintetgørelse af de tyske styrker i Estland (ikke mindst *Armeeabteilung Narwa*), erkendte den sovjetiske militære ledelse, at den tyske opstilling ville gøre afskæring af de tyske styrker i Estland vanskelig og derfor mindre sandsynlig. Den sidste del af august og de første uger af september blev derfor brugt til at omgruppere styrkerne med henblik på at videreføre en større offensiv fra den sydlige del af Estland og rettet direkte mod Riga. 3. Baltiske Front blev derfor trukket ud af Tartu, som de havde taget midt i august, og flyttet til området øst for den lettiske grænse, til linjen mellem Walk (grænsebyen mellem Estland og Letland) og Vörtssøen (estisk Vörtsjärv) i den sydlige, centrale del af Estland i et angreb, der ville ramme skillelinjen mellem 16. Armee (sydligst) og 18. Armee (nordligst) med henblik på at skabe et gennembrud af de tyske linjer.

14. september 1944 indledtes en massiv sovjetisk offensiv²³ mod hele den tyske linje fra Narva og Peipus-søen i Nord til Siauliai i Litauen mod syd. 4 fronter blev indsat i et koordineret angreb mod den 700 kilometer lange kontaktklinje. Flere steder blev der hurtigt slået huller i de tyske linjer, og nogle steder var der risiko for egentlige gennembrud.

General Schörner fløj 16. september til Führerhauptquartier, og med sig havde han en plan for en hastig evakuering af Estland, før alt var tabt. 15 minutter tog det at forklare Hitler den alvorlige situation og for at opnå Hitlers accept af en plan "Aster".²⁴ Samme aften iværksatte Schörner "*Unternehmen Aster*", dvs. rømningen af Estland.

I perioden 17.-23. september 1944 evakueredes 108.825 personer fra Tallinn,²⁵ mens resten af Heeresgruppe Nord forlod Estland ad landevejen – mange til fods, idet alt ikke-essentielt materiel blev destrueret eller efterladt.

27. september 1944 var *Unternehmen Aster* tilendebragt – Estland var evakueret.

General Schörner løste den opgave, som var vigtig for ham, men alt gik ikke som planlagt. Tyske enheder, der havde forudset at flankesikre *Armeeabteilung Narwa*s tilbagegang, fandt sig selv i helt anderledes situation end ventet. Dette gjaldt i særlig grad XXVIII Armeekorps, der stod overfor 3. Baltiske Fronts tyngdeangreb. Hvordan dette forløb, vil blive behandlet på de følgende sider.

Riga-Offensiven: Sovjetiske forberedelser

Det billede, der oftest præsenteres af Den Røde Hærs²⁶ evne til at løse taktiske kampopgaver, er en hær, der var udrustet med store mængder af simpelt konstrueret materiel, der betjentes af dårligt uddannede – men fysisk udholdende, nøjsomme og modige – menige soldater, og som førtes af officerer, der blindt udførte de ordrer, de blev pålagt. Doktrinen byggede på massiv og lineær ind-

De sovjetiske fronter og den tyske tilbagetrækning fra Estland.
(Kilde: Ziemke, Map 36)

sættelse uden hensyntagen til tab af egne soldater, der indsattes efter planer, der rigtigt fastholdtes uanset fjendens reaktioner.

Der er imidlertid skriftlige kilder fra 3. Baltiske Front og frontens enheder, som giver et langt mere nuanceret billede af Den Røde Hærs kvalitetsstade i sommeren og efteråret 1944.

Efter udbruddet fra Leningrad i januar 1944 havde 3. Baltiske Front været indsat i stort set uafbrudte offensive operationer med henblik på at skabe gennembrud. Fronten deltog i BAGRATION, og den deltog også i det store gennembrud af Heeresgruppe Nord 10. august 1944, der for 3. Baltiske Fronts vedkommende kulminerede med indtagelsen af Tartu i det sydøstlige Estland. 3. Baltiske Front var således kampvant og hærdet, men havde også lidt tab undervejs – meget store tab.²⁷

Det var ikke lykkedes for Den Røde Hær at skabe det afgørende gennembrud af de tyske linjer, der i første omgang skulle føre til afskæring og tilintetgørelse af Heeresabteilung Narwa samt efterfølgende føre til fordrivelse af aksemagterne fra de tre sovjetrepublikker Estland, Letland og Litauen. For at opnå en stærkere koordination blev general Vasilevskij indsat som chef for 1., 2. og 3. Baltiske Front, mens Leningrads Front forbliver under central kommando direkte under

Stavkaen i Moskva. Med General Vasilevskij følger en ændring af den hidtidige sovjetiske offensiv i Estland og Letland.

Den sovjetiske plan²⁸ var nu, at Leningrads Front fik ansvaret for såvel terrænet omkring Narva som lommen mellem Peipussøen og Vörtssøen, hvor 3. Baltiske Fronts enheder blev afløst, og i stedet blev Fronten forskudt til terrænet sydøst for Vörtssøen for herfra at angribe i akse Valga-Valmiera-Riga og koordineret med 2. Baltiske Front, der skulle angribe i en lidt sydligere akse. Afløsningen blev gennemført successivt i perioden 5.-11. september 1944.

3. Baltiske Fronts forberedelser til Riga-offensiven, der var planlagt igangsat 14. september 1944, blev grundigt forberedt og tydeligvis med udgangspunkt i de erfaringsopsamlinger, som Den Røde Hær løbende gennemførte. Af særlig interesse er for det første 3. Baltiske Fronts kamperfaringsrapport for maj 1944, for det andet den analyse af Tartu-operationen, som 21.-23. december 1944 blev forestået af stabschefen for 3. Baltiske Front, for det tredje et dokument fra 3. Baltiske Front med eksempler på opklaringsenheders handlinger i august 1944 til efterlevelse af frontens skyttekorps, samt for det fjerde en skrivelse fra Frontchefen til cheferne for tre skyttedivisioner med konkrete pålæg om at ændre og forbedre førings- og planlægningsvirksomhed.

Gennem disse dokumenter kan vi skabe et billede af, i hvilket omfang Den Røde Hær tog ved lære af sine erfaringer, og gennem 67. Armés kampjournal kan det udledes, i hvilket omfang disse erfaringer faktisk blev udført under senere operationer.

Opklaring

I alle fire kilder fremhæves igen og igen betydningen af effektiv og aggressiv opklaring. I praksis ser det ud til, at den sovjetiske opklaring gennemførtes med specialuddannede opklaringspatruljer af op til delingsstørrelse, men som oftest i ganske små hold, snigpatruljer, som infiltrerede fjendens linjer (oftest) eller udnytter det kaos, der opstår ved gennembrud i forbindelse med et egentligt angreb, til at trænge i dybden (lejlighedsvis).

Med udgangspunkt i den række af eksempler, som 3. Baltiske Korps fremhæver som gode eksempler på, hvorledes Frontens opklaringsenheder bør handle, gives et godt indblik, i hvilke prioriteringer der var gældende for den sovjetiske opklaring:

- Varsle om angreb gennem observation af fjendtlige styrkers bevægelser i retning af truede frontafsnit og melding af troppebevægelser.
- Erkende fjendtlige forberedte stillinger og deres bemanning samt identificere reserver og disses samlingsområder.
- Melde om fjendtlig tilbagegang med henblik på at give egne styrker mulighed for at udnytte situationen til at angribe i de sektorer, der er ved at blive rømmet.
- Sikre broer og andre strategiske objekter.
- Tilfangetagelse af tyske soldater med henblik på afhøring.

- Baghold og andre kampopgaver.
- Ingeniøropklaring af hindringer, herunder afmærkning af vad, egnede broslagningspunkter, tilstedeværelse af fjendtlige minefelter og om muligt rydning af mindre minefelter eller at skabe gennemgange.

Det er bemærkelsesværdigt, at Den Røde Hær hverken opstillede eller indsatte egentlige opklaringsenheder med stor udholdenhed i lighed med de tyske opklaringsbataljoner, men at man i stedet ser ud til på korpsniveau at uddanne og samle egnet personel i opklaringspatruljer, der gennemførte en 2-ugers uddannelse. Det anbefaledes, at opklaringspatruljerne forud for infiltrationen gennemførte en målrettet forberedelse til opgaveløsningen og ikke mindst i den terræntype, som patruljen skulle indsættes i. Imidlertid kan man af kilderne læse, at dette langt fra altid var tilfældet.

Selvom den sovjetiske patruljedoktrin kun fører til begrænset udholdenhed²⁹ for den udsendte opklaringsenhed, betonedes Fronten, at opklaringsenheder i dybden af det fjendtlige rum giver mulighed for et taktisk varsel på kamppladsen, og ikke mindst styrker det muligheden for at indsætte egne fly og ildstøtte mod mål i dybden.

Artilleri og fly

Det sovjetiske artilleri var tildelt en anden rolle på kamppladsen end det tyske artilleri. Hvor tysk ildstøtte primært skulle støtte og muliggøre bevægelser med infanteri og kampvogne ved at lamme modstanderen, indsattes det sovjetiske artilleri i masse, hvor rollen var at ødelægge og tilintetgøre fjenden forud for indsættelse af de kampenheder, der skulle besætte målene. 3. Baltiske Front rådede da også over betydelige mængder af artilleri og raketkastere, ligesom den sovjetiske generalstab – Stavkaen – rådede over endog meget store artillerienheder, som tildeltes efter behov.

Der er især to forhold, som kan uddrages blandt 3. Baltiske Fronts erfaringer fra kampene i august 1944, hvor 3. Baltiske Front gennembrød Panther-linjen og nåede helt frem til Tartu:

Traditionelt blev det sovjetiske artilleri indsat med en rullende spærreild, hvor eget infanteri fulgte efter så tæt op mod granatnedslagene som muligt. Imidlertid erfarede 3. Baltiske Front under angrebet mod floden Emajõgi og Tartu, at ildforberedelsen før angreb ikke kun skulle rettes mod den forreste tyske linje, men at ildforberedelsen også samtidigt skulle ramme den anden tyske forsvarslinje. Man havde også gode erfaringer med at indlægge en pause i ildforberedelsen over de tyske kampstillinger for at vildlede fjenden om ildens ophør. Pausen havde lokket de tyske styrker til at besætte ildstillingerne igen efter at have opholdt sig dækningsrum under den sovjetiske ildforberedelse, hvilket førte til tyske tab. Samtidig blev betydningen af opklaring mod de tyske feltbefæstede stillinger for at sikre en effektiv måludpegning og sikring af skydedata understreget.

Kontrabatteriskydninger blev prioriteret meget højt. Opklaring gennem ind-

sættelse af fly-, jord-, glimt- og lydopklaring indgik derfor i de sovjetiske forberedelser for at stedfæste de tyske batteriers stillingsområder. For at sikre hurtig undertrykkelse af det tyske artilleri indførte 3. Baltiske Front derfor, at udpegede enheder havde måldata for det tyske artilleris stillinger skrevet på deres pjecers skjolde. Herved kunne egne pjecers indsats i ildforberedelsen hurtigt afbrydes til fordel for indsættelse i kontrabatteriskydninger, såfremt det tyske artilleri åbnede ild.³⁰

Chefen for 3. Baltiske Fronts artilleri, Generaloberst Semen Aleksandrovich Krasnopevtsev, konkluderede i sin gennemgang af Tartu-offensiven, at fordelingen af artilleriets indsats med centraliseret indsættelse af spærreild og mod mål i dybden (+1,5 km), mens andre pjecer blev indsat i direkte støtte af de angribende enheder, var både hensigtsmæssig og effektiv.³¹

En af de mest interessante observationer om den sovjetiske læring ses i 30. (tyske) Infanterie-Divisions historie, hvor det sovjetiske angreb mod divisionen den 10. august 1944 førte til, at divisionen udover alvorlige personeltab også mistede stort set alt tungt materiel. Baggrunden for dette var, at de sovjetiske kampfly afveg fra deres normale indsættelsestaktik, hvor man parvis patruljerede og angreb opdukkende mål umiddelbart foran egne angribende styrker med automatiske våben. I stedet angreb flyene det tyske tros og ikke mindst de talrige tyske trækheste, der var en forudsætning for at artilleriet, ammunition og andre forsyninger kunne flytte. Resultatet blev kendt som 30. Infanterie-Divisions "sorte dag".³²

I det hele taget er der flere tegn på, at den Røde Hær og det sovjetiske frontflyvevåben havde etableret et tæt samvirke. I erfaringsopsamlingen fra 3. Baltiske Fronts operationer om Tartu i august 1944 understreges det, at opklaring fra luften var både værdifuld og central for opbygningen af et fyldestgørende billede af fjendens opstilling, og at flyopklaring sammen med observationsfly var en vigtig forudsætning for et velgennemført angreb med kampstyrker.³³

Dette fremgår ikke mindst i en sammenfattende rapport vedrørende Riga-operationen, som 3. Baltiske Front fremsendte om Frontens efterretningsvirksomhed, og hvor 742. Selvstændige Flyopklaringsregiment "Røde Orden" Ostrovs indsats med 5-6 daglige flyvninger i dybden samt ikke mindst fotorekognoscering af 2.836 kvadratkilometer terræn – herunder stillingerne om Väike-Emajõgi – ydede et sikkert beslutningsgrundlag for 3. Baltiske Front.³⁴

Infanteri

Det var det sovjetiske infanteris rolle at rense de tyske feltbefæstninger for dem, der overlevede den voldsomme sovjetiske ildforberedelse. Generelt blev skytteenhederne indsat i echeloner – fra divisionsniveau og op til arméniveau – typisk med to enheder i front (1. echelon) og en enhed i dybden (2. echelon) rede til at angribe gennem eller mellem de forreste enheder.

3. Baltiske Front lagde sig allerede i maj 1944 fast på, at skytteregimenterne som udgangspunkt lod deres stormbataljoner³⁵ indsætte i den indledende fase, hvor de sikret af ildforberedelsen bevægede sig tæt op mod granatnedslagene

for – så snart denne ophørte – at gennembryde de tyske feltbefæstninger. Dette skulle om muligt ske, før de tyske styrker nåede på plads i deres ildafgivelsesanlæg. Derefter skulle stormbataljonerne angribe i dybden, mens skyttebataljonerne gennemførte oprensningsoperationerne. Fronten understregede, at man forud for stormbataljonernes indsættelse skulle indøve angrebsprocedurer i terrænet, der mindede om angrebsmålet.

Det er særligt bemærkelsesværdigt, at 3. Baltiske Fronts militærråd forud for Tartuoffensiven havde bestemt, at 3. Baltiske Front ikke skulle følge det doktrinære grundlag om centraliseret og koordineret indsættelse af våbenarterne. Det var i stedet hensigtsmæssigt i det vanskelige terræn (som her forstås som terræn, der ikke er åbent og umiddelbart fremkommeligt) at tildele og fordele kampvogne og selvkørende pjecer jævnt til de indsatte frontbataljoner. Herved skabtes en sammenhængende skyttekæde af infanterister med en indbyrdes afstand af 5-7 skridt og foran dem en kæde af pansrede køretøjer i hele 3. Baltiske Fronts angrebsakse, hvilket vil sige ca. 20 kilometers bredde. Tildeling af direkte skydende våbensystemer skulle muliggøre, at bataljonscheferne kunne handle hurtigere og uden tab af momentum, fremfor at miste tid ved at melde til regiments- og divisionschefer, der ikke altid kunne overskue kamppladsen. Stabschefen noterede sig ikke mindst, at den overraskende virkning af fremgangsmåden var, at den fik de tyske meldinger til at overdrive antallet af faktisk indsatte kampvogne, og at dette medvirkede til Frontens succes under kampene om Tartu.

Det fremgår af 3. Baltiske Fronts erfaringsopsamling fra maj, at man havde stor respekt for de stadige tyske modangreb, der blev gennemført på alle niveauer, og at man havde erkendt nogle fælles træk for de tyske modangreb:

- Når det lykkedes at skabe (sovjetiske) gennembrud, forstærkede de tyske styrker straks flankerne omkring indbrudsstedet for at kunne gennemføre modangreb, der kunne afsnøre de sovjetiske styrker.
- De tyske modangreb mod indbrud blev gennemført parallelt med den tyske forsvarslinje.
- De tyske styrker reagerede hurtigt og udsparede altid reserver på alle niveauer til modangreb.
- Tyske modangreb blev altid støttet af direkte skydende våben (kampvogne eller Sturmgeschütz).

Stabschefen fremhævede med tilfredshed, at 3. Baltiske Fronts indsættelsescyklus, hvor skyttedivisionerne regelmæssigt blev trukket ud af kampene i fem-dages perioder,³⁶ gjorde det muligt at fastholde et konstant pres på de tyske linjer. Fronten vurderede, at denne metodik var mere hensigtsmæssig end den praksis, der blev anvist i den sovjetiske offensive doktrin, som foreskrev, at man trak et helt korps ud ad gangen med henblik på genopbygning.

Alligevel opsummerede stabschefen for 3. Baltiske Front, generalløjtnant Vashkevich, under den erfaringsopsamling,³⁷ der gennemførtes efter afløsningen af Leningrads Front efter Tartu-operationen, at man regelmæssigt undlod at an-

vende disse erfaringer. Især havde 14. Gardekorps' manglende beredthed på mødekamp (med de tyske modangreb) bragt operationen i fare, ligesom andre enheder efter at have nået deres mål i begejstring over sejren havde undladt simple sikringsopgaver.

De sovjetiske omgrupperinger med udgangen af august 1944 gav 67. Armé og 1. Stødmé næsten to ugers forberedelser til at genopbygge enhederne efter de hårde kampe, der ledte op til erobringen af Tartu, og til at forberede Riga-offensiven, der skulle bringe den estiske og den lettiske sovjetrepublik tilbage til styret i Moskva.

Den 1. september 1944 rykkede de første enheder fra 67. Armé ind i terrænet øst for Väike-Emajõgi. Armeen indsatte 122. Skyttekorps samt 191. Skytte-division støttet af 261. selvstændige selvkørende artilleriafdeling (SU-76) som 1. echelon langs Väike-Emajõgis østlige bred for at sikre den kommende udgangs-linje, mens 111. og 112. Skyttekorps blev samlet i udgangsområder omkring byen Otepää ca. 60 km øst for Väike-Emajõgi. Her blev divisionerne genopbygget efter kampene om Tartu, og her tog divisionerne fat på at indøve og forberede det kommende angreb.

67. Armés kamprapport noterer, at indøvelserne var koncentreret om seks emner:³⁸

- Passage af vandhindring.
- Overvindelse af fjendtlige feltbefæstede stillinger.
- Angreb i kuperet og sumpet skov.
- Afvisning af fjendtlige modangreb og sikring af erobret terræn.
- Ingeniøropgaver.
- Ildforberedelse.

Kamprapporten noterer endvidere, at stabene udarbejdede kampdokumentation, hvilket indikerer, at der i perioden blev gennemført rekognosceringer langs kontaktlinjen, og at der blev indsat patruljer på den tyskbesatte side af floden.

Samtidig med angrebsstyrkens forberedelser gennemførte armeens 1. echelon en række operationer, der dels sikrede kampføling med de tyske styrker, dels søgte at skabe et godt efterretningsbillede af de tyske stillinger. Og lad det være sagt med det samme: 3. Baltiske Front havde et godt og sikkert billede af den tyske opstilling i Stellung Walk.

Allerede i forbindelse med 67. Armés afløsning om Tartu havde 3. Baltiske Front afsluttet sine overvejelser om Riga-offensiven, hvilket førte til, at 67. Armé 4. september kunne udsende sit direktiv for en faseopdelt passage af Väike-Emajõgi, og et opfølgende angreb i dybden af det tyskbesatte rum.³⁹ Gennem angrebet skulle 1. Stødmé og 67. Armé skabe forudsætningerne for, at Fronten med 10. Kampvognskorps i spidsen kunne tage Valmiera i Letland.

Manøvreplanen følger den almindelige sovjetiske doktrin for angreb over vandløb og skulle indledes med en ildforberedelse af en times varighed rettet

Riga-offensiven (Kilde: <https://pamyat-naroda.ru/ops/>)

mod de tyske stillinger i kontaktlinjen samt op til 1,5 kilometer i dybden af rummet.

Armeen planlagde dernæst i en første fase at angribe med en samlet frontbredde på i alt 10,5 kilometer over Väike-Emajõgi med 112. (nordligst) og 111. Skyttekorps (sydligst) og med tyngde om Tõrva og Rulli (ca. 4 km nord for Tõrva). Angrebet skulle gennembyrde de tyske linjer for at nå floden Okhne-Jõgi umiddelbart nord for Tõrva på angrebets første dag. Tyngdeaksen ville have en frontbredde på 5,5 kilometer. 122. Skyttekorps skulle i denne fase være 67. Armés 2. echelon og skulle efter 112. Skyttekorps' passage og gennembrud af de tyske linjer sikre arméens nordlige flanke fra Rulli og til Vörtssøen. Første fase var planlagt til at tage to dage.

I anden angrebsfase, som ligeledes var fastsat til at vare to dage, var det planen, at alle tre skyttekorps skulle udfoldes på linje og med kun en division i 2. echelon trænge frem i dybden af rummet med hovedretning direkte mod Østersøkysten for at nå en linje ca. 40 kilometer vest for angrebslinjen på fasens dag 2, idet en division flankesikrede 67. Armé med en marchretning mod Pärnu ved Rigabugten.

Netop i 67. Armés ordrepunkter til sine tre skyttekorps ses, hvorledes Den Røde Hærs doktrin omsættes til en plan, der var præget af en snæver militærvidenskabelig planlægningsmetodik baseret på målbare faktorer. Særligt er det værd at bemærke, hvorledes en enheds tyngde anvises gennem frontbredde, antal kampvogne/selvkørende pjecer og antallet af artilleristykker pr. kilometer frontbredde.

	122. Skyttekorps	111. Skyttekorps	112. Skyttekorps	67. Armé i alt
Kampvogne og selvkørende pjecer ⁴⁰	49	42	42	143
Artilleri (pjecer)	63	363	555	918
Angrebsbredde		4,5 km	6 km	10,5 km
Kampvogne mv. pr. km	54	23	17	9
Pjecer pr. km	7	80	93	87
Front for tyngdeaksen		2,5 km	3 km	5,5 km
Bataljoner pr. km i tyngdeaksen		2	1,7	1,8
Pjecer i tyngdeaksen		256	391	647
Pjecer pr. km i tyngdeaksen		102	130	117

Udover 60 minutters ildforberedelse skulle angrebet støttes af tre ingeniørbataljoner samt to brolægningebataljoner. Deres opgave var at lægge tre ponton-overgange (med to 16-tons og en 60-tons ponton) to timer efter ildforberedelsen blev indledt. Og efter 16 timer skulle der yderligere bygges en 60-tons træbro.

Der er ingen tilgængelige kilder, som kan oplyse om den styrke, som de sovjetiske kampenheder reelt havde til rådighed, men tager man udgangspunkt i de planlægningsdata, som anvendtes af stabschefen for 3. Baltiske Front under Frontens erfaringsopsamlingskonference i december 1944, kan man gå ud fra, at der i en skyttedivision var op til 5.000 mand, og at divisionen som udgangspunkt rådede over 16 kompagnier med hver op til 80 mand. Det er usikkert, i hvilket omfang enhederne var fyldt op, men det har næppe været tilfældet.

67. Armé var klar ligesom 1. Stødarmé, som skulle angribe umiddelbart syd for 67. Armé. Angrebsoperationen var til og med en del af en af general Vasilevskiys koordineret operation, der var rettet mod Heeresgruppe Nord's samlede front for at tage Riga og tilintetgøre Heeresgruppe Nord.

Walk-stellung: Tyske forberedelser

Samtidig med, at 3. Baltiske Front i midten af august pressede 18. Armee væk fra terrænet bag Peipus-søen for at trænge mod Tartu og dernæst indeslutte Armeeabteilung Narwa, befalede Heeresgruppe Nord, at 18. Armee skulle rykke i Walk-Stellung og fastholde denne.⁴¹

Terrænet

18. Armee tildelte XXVIII Armeekorps ansvaret for at forsvare floden Väike-Emajõgi fra Walk (i dag grænseby mellem Estland og Letland) i syd til sydspidsen af Vörtssøen i nord. Syd for Walk stod XXXVIII Armeekorps, og mod nord kunne kampen støtte sig til Vörtssøen.⁴² I rummet bag Vörtssøen stod kampgruppe von Below, der hovedsagelig bestod af spredte estiske sikringsstyrker.⁴³ Selve floden – Väike-Emajõgi – var (og er) en væsentlig hindring, der i rummets nordlige del har et vandspejl på op til 80 meter med brede sumpede områder på begge sider. I den sydlige del – fra landsbyen Parve (13 km syd for træbroen over Väike-Emajõgi ved Pikasilla) og langs hele floden mod syd til Walk, er vandspejlet ikke nær så bredt, men er dybere og oftest mellem 35 – 45 meter. Imidlertid er brinkerne på begge sider ganske stejle og høje – ofte op til 40 meter. Der er derfor tale om en væsentlig hindring, som forudsætter forberedende arbejder for at kunne passere med troppeheders materiel.

Helt mod nord – hvor Väike-Emajõgi løber ud i Vörtssøen – var der en træbro, der lå ca. 300 meter nord for den nuværende vejbro, næste vejbro lå (og ligger) tæt ved landsbyen Parve, men ellers lå den næste etablerede vejbro ved landsbyen Sooru (ca. 18 km syd for Parve). Umiddelbart nord for Walk lå der et par mindre overgange, som kun var for gående.

Terrænet langs den østlige bred var præget af tæt naturskov, der bredte sig i et 6-8 kilometer bredt bælte langs floden og især i den nordlige del også brede sumpede områder ned mod vandspejlet.

Langs flodens vestlige side var billedet næsten det samme. De sumpede områder var dog smallere end på den østlige side, og den tætte skov var koncentreret i rummets nordlige del (Parve – Tõrva – Pikasilla) samt i hele rummets bredde og dybde syd for en linje mellem Sooru og Koorküla. I det mellemliggende rum var der åbent, kuperet landbrugsland med enkelte bevoksninger især omkring de spredte bebyggelser.

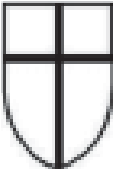
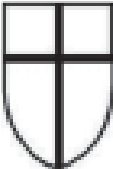
Alt i alt et terræn, som gav forsvareren mange og gode muligheder for at understøtte sin kamp i tilknytning til terrænet med en betydelig hindreværdi, og som på én gang kanaliserede angriberens handlemuligheder, og stillede krav om mange forberedelser for at angriberen kunne passere vandspejlet og de omliggende sumpede og indsete områder (i den nordlige del) og de stejle skrænter med sårbare forkrånninger (i den sydlige del af terrænet) og det uindsete terræn bagved.

Enhederne

I perioden 20.-25. august 1944 rykkede XXVIII Armeekorps på plads i området bag Väike-Emajõgi. De tyske divisionshistorier er meget sparsomme i deres beskrivelse af kampene mellem Pantherlinjen og til Heeresgruppe Nord's indeslutning i Kurland midt i oktober 1944, ligesom det også er meget småt med tilgængeligt billedmateriale fra perioden. Det skyldes formentlig, at selvom frigørelsen og tilbagetrækningen til terrænet langs Estlands og Letlands ydre grænser fandt sted under god taktisk kontrol af de tyske enheder, så var der tale om et betyde-

ligt, konstant og tabsgivende pres fra aggressive sovjetiske hærenheder og kampfly, der ikke tillod andet end simpel overlevelse for de tyske enheder.

På samme måde er dokumentation for de tyske enheders virksomhed fra frigørelsen fra Pantherlinjen og tilbagegangen til og indretningen af Walk-Stellung kun sporadisk omtalt og bevaret i de overlevende arkiver fra Heeresgruppe Nord, 18. Armee og XXVIII Armeekorps og dens dispositionsenheder. Imidlertid er det klart, at enhederne var præget af de hårde kampe, der fulgte efter den genoptagne sovjetiske offensiv 10. august. Det var trætte og slidte enheder, der rykkede i stillingerne langs Väike-Emajõgi sidst i september 1944, men det var fortsat også i vidt omfang erfarne, krigsvante og motiverede soldater, der indgik i dem.⁴⁴

	<p>31. Grenadier-Division Opstillet 21. juli 1944 af de resterende elementer fra 31. Infanterie-Division og 550. Grenadier-Division. Efter kampene ved Walk-Stellung blev divisionen omdøbt til 31. Volks-Grenadier-Division.</p>
	<p>21. Infanterie-Division Opstillet 1. oktober 1934 som kommandantstab i Elbing og et år senere, 15. oktober 1935, blev staben omdannet til 21. Infanterie-Division. Divisionen deltog i invasionerne af Polen, Frankrig og Sovjetunionen, hvor den forblev indtil slutningen af krigen. Divisionen var blandt de enheder, der blev evakueret fra Riga, og undgik således at blive fanget i Kurland.</p>
	<p>30. Infanterie-Division Opstillet 1. oktober 1936 i Lübeck. Deltog i invasionerne af Polen og Benelux-landene, inden divisionen blev flyttet til østfronten og underlagt Heeresgruppe Nord. På østfronten deltog divisionen bl.a. i kampene i Demjansk, inden den endte krigen fanget i Kurland-lommen.</p>
	<p>12. Feld-Division (L) Opstillet af Luftwaffe i slutningen af 1942 i uddannelsesslejren Bergen. Overført til den tyske hær 1. november 1943. Divisionen blev reorganiseret i april 1944 til den nye type infanteridivision og samtidig sammenlagt med 13. Feld-Division (L).</p>
	<p>61. Infanterie-Division Opstillet 8. august 1939 i Insterburg. Deltog i invasionerne af Polen, Benelux og Frankrig, hvorefter divisionen blev overført til østfronten og underlagt Heeresgruppe Nord. Resterne af 9. Feld-Division (L) blev indlemmet i divisionen i april 1944. Blev evakueret fra Kurland i oktober 1944 og blev efterfølgende omdøbt til 61. Volks-Grenadier-Division.</p>

De tyske divisioner i stillingen. (Kilde: <http://www.lexicon-der-wehrmacht.de/Gliederungen>)

Da beordringen af den tyske besættelse af linjen var givet til divisionerne, indledte disse frigørelse og tilbagegang under opretholdelse af kampføling. Det gjaldt også for 30. Infanterie-Division, som 20.-25. august passerede broen ved Parve for at besætte sine stillinger på den vestlige side af Väike-Emajõgi. Divisionen havde lidt ganske store tab, og selvom den modtog nyt personel, så var der fortsat store mangler blandt officererne. Specielt manglede man rutinerede underofficerer og erfarne menige, som kunne modtage og uddanne det nye personel.⁴⁵ Selv efter personeltilgangen var kun en af de otte infanteribataljoner på mere end 300 mand – resten svingede mellem 200 og 250 mand.⁴⁶

I forlængelse af de hårde kampe efter den fornyede sovjetiske offensiv 10. august 1944 blev dele af de tyske styrker splittet og i takt med frigørelsen blev enhedernes tilhørsforhold ændret og tilpasset de ændrede taktiske vilkår. Det betød, at XXVIII Armeekorps ved besættelsen af Walk-Stellung rådede over fire divisioner:⁴⁷

XXVIII AK daglig melding 12 SEP 1944	Samlet styrke	Kampstyrke	Faktisk "Grabenstärke" ⁴⁸	Kampwert ⁴⁹
12. Luftwaffe Feld Division	9.044	5.009	3.612	IV
21. Infanterie-Division	9.632	5.025	3.468	IV
30. Infanterie-Division	8.467	4.234	2.926	IV
31. Grenadier-Division	7.466	4.456	3.365	IV

De svækkede enheder og forventningen om, at 3. Baltiske Front forventedes at gennemføre en større offensiv syd for Vörtssøen, gjorde, at 18. Armee løbende tilførte forstærkninger med kamp- og ildstøtteenheder til XXVIII Armeekorps.

XXVIII AK daglig melding 12 SEP 1944	Samlet styrke	Kampstyrke	"Grabenstärke"	Bemærkninger
61. Infanterie-Division	9.675	4.917	3.526	Divisionen var alene underlagt XXVIII AK i uddannelsesmæssig og logistisk henseende, men blev 14. september også operativt underlagt og indsat.

Gruppe von Below ⁵⁰	1.899			Enheden bestod af et antal estiske "Selbstschutz" bataljoner og havde ansvar for sikkerhedsoperationer i rummet bag Vörtssøen og var alene underlagt XXVIII AK i uddannelsesmæssig og logistisk henseende.
Gruppe Mann	831	524		Gruppe Mann (386 Grenadier Regiment/218 Infanteriedivision), tilgik 11. september 1944.
Sicherungsbatallion 638	319	213		Enheden er antagelig underlagt allerede ved besættelse af Walk-Stellung.
Estische Selbstschutzbatallion Walk	212	205		Enheden optræder ikke på de tyske operationskalker (13. og 15. september), men arkæologiske fund fra 3. G.R./21 I.D. rum umiddelbart nord for Walk indikerer den sandsynlige indsættelse i netop det område.
Infanteriebatallion z.b.V. 540	632	466		Enheden er en tysk straffeenhed, som blev underlagt 14. SEP 44 og indsat i 21. I.D. rum.
Sturmbatallion 18				Bataljonen tilgik 14. september.
IV/Artilleriregiment 218	453	307		Afdelingen med tre batterier forstærkede 4. SEP 12. Lw.F.D. med ankomst pr. jernbane.
Sturmgeschützbrigade 184				Ankommer 10. september til Walk med jernbane. Styrke ukendt (organisatorisk styrke var på 45 StuG III, men formentlig var der langt færre).

XXVIII Armeekorps' samlede styrke udgjorde således 48.630 mand med en samlet kampstyrke på 25.356 mand. Skønsmæssigt har XXVIII's samlede "Grabenstärke" udgjort et sted mellem 13.000 og 14.000 infanterister i XXVIII Armeekorps' samlede ansvarsområde.

Også på materielsiden var der tale om svækkede divisioner. Dette skyldtes blandt andet, at kampene i august 1944 havde kostet dyrt, men hertil kom, at der ikke var tilstrækkeligt med erstatningsmateriel, og derved opstod der store huller i enhedernes hovedmaterielgenstande. Antallet af pjecer i de skydende enheder var derfor i krigens løb blevet reduceret, så man i stedet for 6-8 pjecer i hvert batteri nu havde 3-4, hvilket naturligt påvirkede effekten på kamppladsen. Det skal også bemærkes, at enhederne i XXVIII Armeekorps i lighed med talrige andre enheder i den tyske værnemagt anvendte såkaldt "beute"-materiel,⁵¹ der var erobret krigsmateriel, der nok havde den ønskede taktiske effekt, men som belastede den tyske logistik, bl.a. fordi forsyninger med ammunition og reservedele var usikker.

	12 Lw. (F)	21 I.D.	30 I.D.	31.I.D.	61. I.D.
Lette batterier	9	9	9	6	9
Pjecer	3 Le.F.H.18 3 F.K.97/36(f) 19 F.K.97/38(f)	25 Le.F.H.18	21 Le.F.H.18	24 Le.F.H.18	26 Le.F.H.18
Tunge batterier	3	2	2	2	2
Pjecer	9 s.F.H.414(f)	8 s.F.H.18	8 s.F.H.18	8 s.F.H.18	8 s.F.H.18
Tunge panser- værnskanoner	11 PaK40	1 Pak40 2 Pak97/38(f)	6 Pak40	18 Pak40	3 7,62Pak(r)
Sturmgeschütz III	5	7	2	10	0

Kilde: Divisionernes mangellister pr. 11. SEP 1944. Bemærk, at 30. I.D. oversigt kan være usikker, idet vi ikke kender materieltyperne, og at 30. I.D. i sin rapportering alene lister "Fehl" (mangler), men ikke oplyser "soll" (organisatorisk tildeling).

Ud over de tunge panserværnspecer, der er nævnt i skemaet, rådede divisionerne tillige over både 50 mm og 37 mm panserværnskanoner samt et mindre antal 45 mm sovjetiske panserværnskanoner, men fælles for disse var deres begrænsede virkning på de sovjetiske kampvogne og selvkørende pjecer, som alle var så godt pansrede, at våbenvirkningen fra de nævnte panserværnskanoner var begrænset. Og endelig var XXVIII Armeekorps' helt store problem, at antallet af pansrede og mobile våbenplatforme var stærkt begrænset. I alt rådede XXVIII Armeekorps kun over 24 Sturmgeschütz III (mod en organisatorisk styrke på 50) med en effektiv 75 mm kampvognskanon. Disse køretøjer samt køretøjerne i Sturmgeschützbrigade 184 udgjorde reelt korpsets eneste mobile "Eingreifs"-kapacitet.

Omstilling af logistikstrukturen

Den tyske krigsmaskine var hårdt presset i sommeren 1944. Den allierede fremmarch i Italien, den allierede landgang i Normandiet 6. juni 1944, luftbombningerne af det tyske moderland og den store sovjetiske offensiv i sommeren 1944 havde strakt den tyske logistik til det yderste. Hertil kom, at de tyske forsøg på at standse de allieredes fremrykning i Frankrig og i Østeuropa havde kostet store tab i de tyske kampenheder – ikke mindst i det tyske infanteri, hvor manglerne blev stadig større.

I princippet skulle tab dækkes gennem det tyske personalestatningssystem, idet der i hver division fandtes en "Ersatz"-bataljon, der havde til opgave at modtage grunduddannet personel fra skoler og uddannelsesenheder i Tyskland og klargøre disse til funktioner i divisionens enheder. Men selvom der løbende (og

næsten) dagligt tilgik nyt personel til divisionerne, var "Ersatz"-systemet slet ikke i stand til at holde trit med de store tab i specielt infanteriet.

General Schörner iværksatte derfor en grundig gennemgang af hele den logistiske støttestruktur i infanteriets regimenter, bataljoner og underafdelinger – det såkaldte tros – med henblik på at reducere støtteelementerne til det mindst mulige. Direktivet førte til en minutios gennemgang af alle underafdelinger også i XXVIII Armeekorps og til beslutning om, hvor mange og hvilke funktioner, der var nødvendige for at kunne støtte kampen med det lige akkurat tilstrækkelige antal soldater. "Fritstillede" soldater blev overført til kampdelingerne.⁵² Gennemgangen førte også til, at en tidligere beslutning om at skille sig af med civile russere i en række arbejds- og støttefunktioner blev omgjort for at frigive yderligere soldater til egentlig kamptjeneste.⁵³

XXVIII Korps havde 12. september 1944 samlet 40 infanteribataljoner⁵⁴ til rådighed, men selv efter den minutiose gennemgang og frigørelse af fagligt personel til kampfunktioner var det fortsat svækkede kampbataljoner, der skulle modstå det sovjetiske pres.

Kampbataljonernes aktuelle bemanning 9. september 1944			
0 - 100	101 - 250	251 - 400	401 -
1	9	27	3

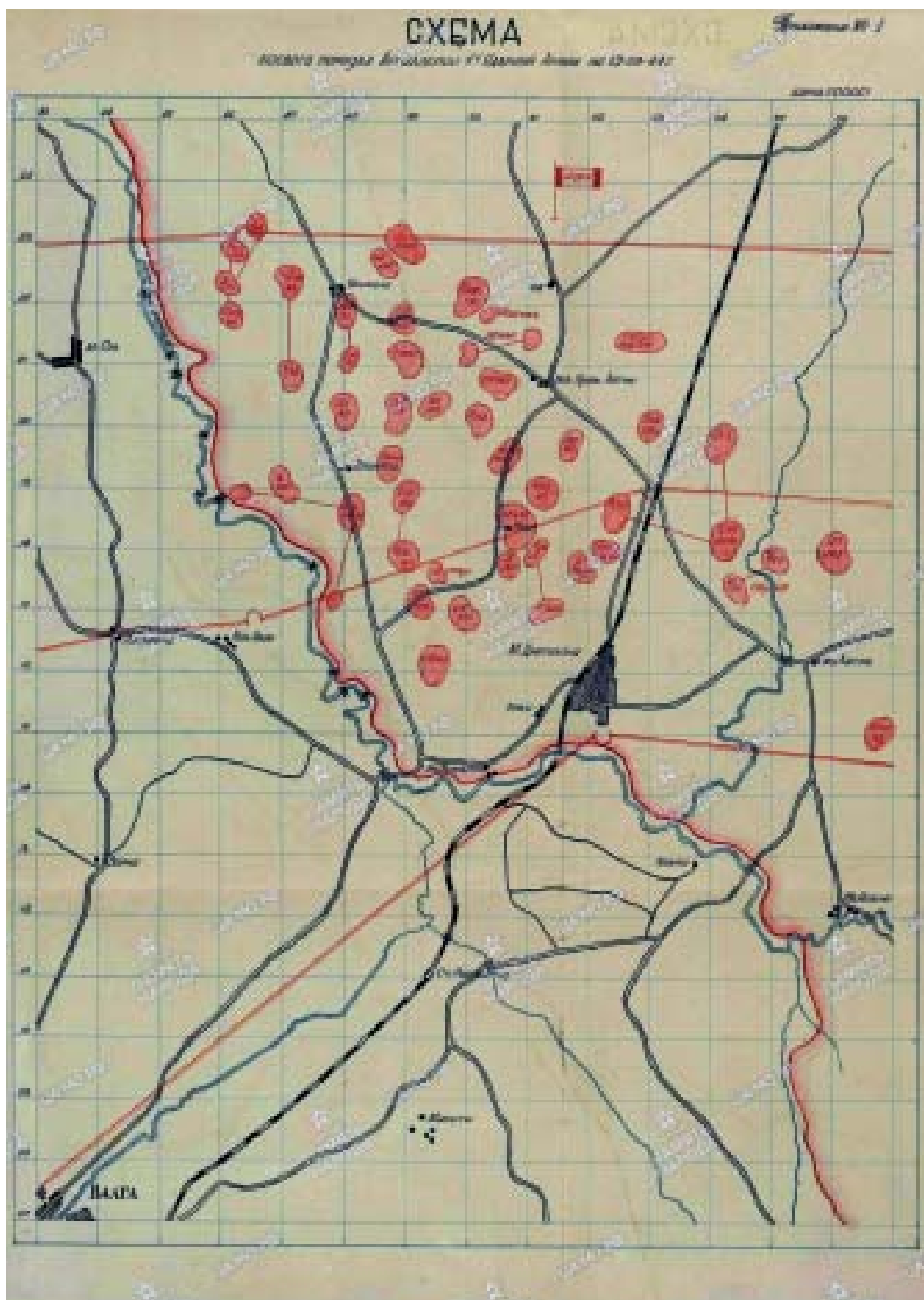
Kilde: RH 20-18/913. Stärken der Divisionen

Indretningen af kampstillingerne

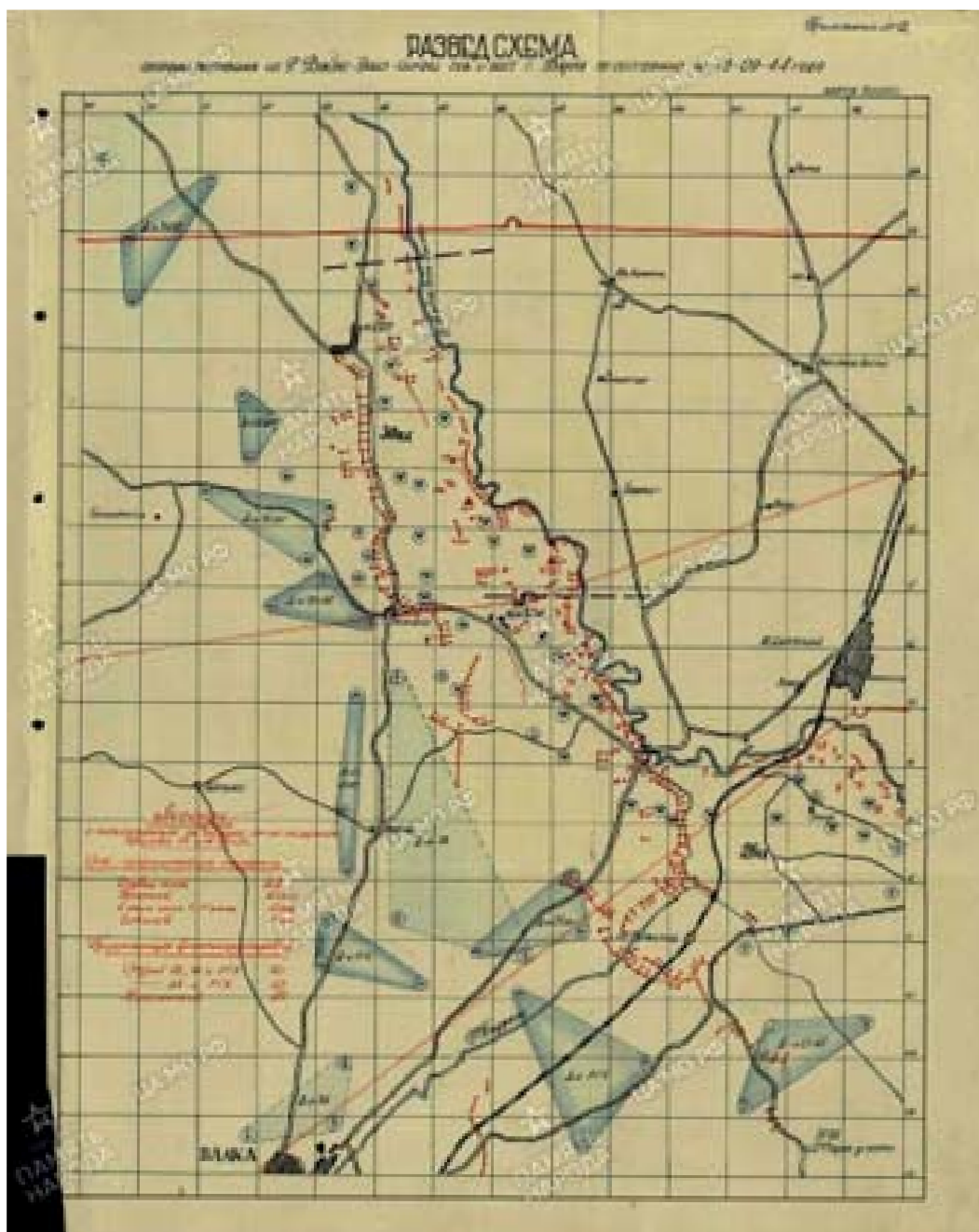
Vi ved, at 18. Armee allerede sidst i august bemyndigede sine dispositionsenheder til at rekvirere konstruktionsstøtte ("Baukräfte") for at støtte enhedernes forberedelse og indretning af kampstillinger i Walk-Stellung.⁵⁵ Korpsene blev tillige bemyndiget til at udskrive civilbefolkningen til bl.a. feltbefæstningsarbejder, hvilket da også fandt sted, omend omfanget ikke kan dokumenteres i det foreliggende kildegrundlag. Udskrivning af civilbefolkningen bekræftes af sovjetiske kilder,⁵⁶ der beskriver, at civilbefolkningen blev tvunget til at arbejde ved siden af og for tyske ingeniørenheder.⁵⁷

Forberedelserne blev udført i henhold til den tyske doktrin (Grosskampf) med et forsvarsrum med tre linjer. Hovedkamplinjen var indrettet med et netværk af kampstillinger, der var forbundet med løbegange og sikret med pigtrådspærringer i tilknytning til kampstillingerne. Den 2. linje var ligeledes indrettet med kampstillinger og løbegange og med tyngde om byen Törva og langs floden Okhne. Vi ved endvidere, at der blev udlagt minefelter, men vi har ikke kendskab til deres placering fra tysk side. 3. linje blev rekognosceret, men udbygning fandt tilsyneladende først sted efter, at den sovjetiske overgang havde fundet sted, og at de tyske styrker måtte vige fra forkanten af forsvarsrummet.

Imidlertid foreligger der en sovjetisk efterretningsrapport, som er vedlagt 67. Armés artillerirapport om overgangen over Väike-Emajõgi, med en ganske detaljeret skitse over de tyske feltbefæstningsarbejder og hindringer i 21. Infanterie-

Ildstøttesituationen før overgangen over Väike-Emajõgi. (Kilde : Артиллерийское обеспечение прорыва на р. Вяйке-Эма-йыги, р. 10)

Erkendte tyske stillinger før overgangen over Väike-Emajõgi. (Kilde: Артиллерийское обеспечение прорыва на р. Вяйке-Эма-йыги, р. 12)

Divisions rum og i den sydlige del af 30. Infanterie-Divisions rum.⁵⁸ Sammenholdes skitsen med de fysiske rester, der i dag kan ses i terrænet, står det klart, at der har været tale om et velforberedt forsvar med omfattende feltarbejder, hvor tunge våben som morterer og panserværnskanoner har været nedgravede, og hvor personalet har kunnet finde beskyttelse i dækningsanlæg. Det fremgår også af det sovjetiske materiale, at der har været udlagt minefelter.

Optakten

19. august 1944 havde den sovjetiske offensiv, der indledtes 10. august, presset XXVIII Armeekorps så langt tilbage, at korpsets logistiske enheder nu blev placeret i rummet omkring Törva, og herfra understøttedes kampen, indtil divisionerne i løbet af 25. august begyndte at besætte den nye hovedkamplinje langs floden Kleiner Embach (på estisk Väike-Emajõgi).⁵⁹

Allerede 26. august gennemførte 67. Armé angreb mod Väike-Emajõgi og med tilstrækkelig styrke til, at de tyske forposter fra 21. Infanterie-Division, 30. Grenadier-Division og 12. Luftwaffe Feld Division på østbredden af Väike-Emajõgi måtte vige til flodens vestlige bred. Det sovjetiske pres opretholdtes gennem konstante forsøg på overgang over hele XXVIII Korps' front. XXVIII Armeekorps' krigs dagbøger beskriver adskillige sådanne overgangsforsøg med op til bataljonsstørrelse dagligt i perioden 27. august til 1. september, som dog alle blev afvist. Den 2. september lykkedes det for en sovjetisk styrke at trænge over Väike-Emajõgi i 30. Infanterie-Divisions rum og etablere et mindre brohoved, som øjeblikkeligt kom under angreb. De daglige angreb og forsøg på passage med op til bataljonsstørrelse og daglige og gensidige artilleridueller blev videreført. Det var XXVIII Armeekorps' opfattelse, at tyngden af den ventede sovjetiske offensiv kunne ventes ved 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division. Denne opfattelse deles åbenlyst af 18. Armee og bekræftes af, at Armeechefen, General Boege, besøgte netop disse divisioners kampstillinger for ved selvsyn at besigtige terræn og enhedernes kampstillinger.

Natten mellem 5. og 6. september gennemførte 3. Baltiske front en større kamppklaringsmission med 5 – 8 bataljones kampværdi, og hvor det lykkedes for to af de sovjetiske overgangsforsøg at skabe mindre brohoveder – begge i 12. Luftwaffe Feld-Divisions rum.⁶⁰ Først efter mørkefald den 6. september 1944 lykkedes det for divisionen at kaste styrken væk fra den vestlige bred. De daglige forsøg på at sende soldater over Väike-Emajõgi fortsatte, og nogle gange – som 8. september – støttet af en timelang ildforberedelse.

Fra 9. september ændrede billedet sig. Der forekom stadig begrænsede opklaringsaktiviteter på jorden fra begge sider, men aktiviteterne var begrænsede; der var roligt langs Väike-Emajõgi.

XXVIII Armeekorps var på dette tidspunkt helt klar over, at tidspunktet for en egentlig sovjetisk offensiv nærmede sig. Og korpset meldte da også 11. september 1944 om omfattende sovjetisk opmarch øst for Väike-Emajõgi og om tilhørende ingeniørarbejder.⁶¹ Divisionerne meldte samstemmende om øget aktivitet tæt mod floden.⁶² Den skærpede situation førte til, at Eingreifsgruppe Mann befalede underlagt XXVIII Armeekorps, og at kampgruppen straks blev flyttet til et beredskabsområde nordvest for Törva.⁶³ Samme dag besluttede XXVIII Armeekorps endvidere, at der skulle etableres en generel normalbeholdningsforøgelse på 250 % ved alle artillerienheder. Allerede samme dag var der opbygget

en ammunitionsbeholdning på 140 % ved alle lette artilleriafdelinger og 180 % ved alle tunge afdelinger.

De tyske forberedelser op til den forventede sovjetiske overgang og "Grosangriff" blev videreført, og det bekræftes af det signal, som chefen for 18. Armee, general Boege, udsendte 13. september kl. 08.00, hvori han henviste til en tidligere befaling om, at alt unødvendigt materiel skulle destrueres og efterlades. General Boege anmodede i signalet sine korpschefer om – senest middag, 13. september 1944 – at melde om, hvorledes de havde til hensigt at gennemføre denne ordre. Generalen understregede samtidig, at han forventede, at kun 1/3-del af infanteriets kampstyrke opholdt sig i hovedkamplinjen. De resterende styrker burde opholde sig enten i hovedkamplinjens dybdestillinger eller holdes i reserve. Han understregede også, at udbygningen af feltbefæstningsarbejder i rummets dybde skulle forceres.

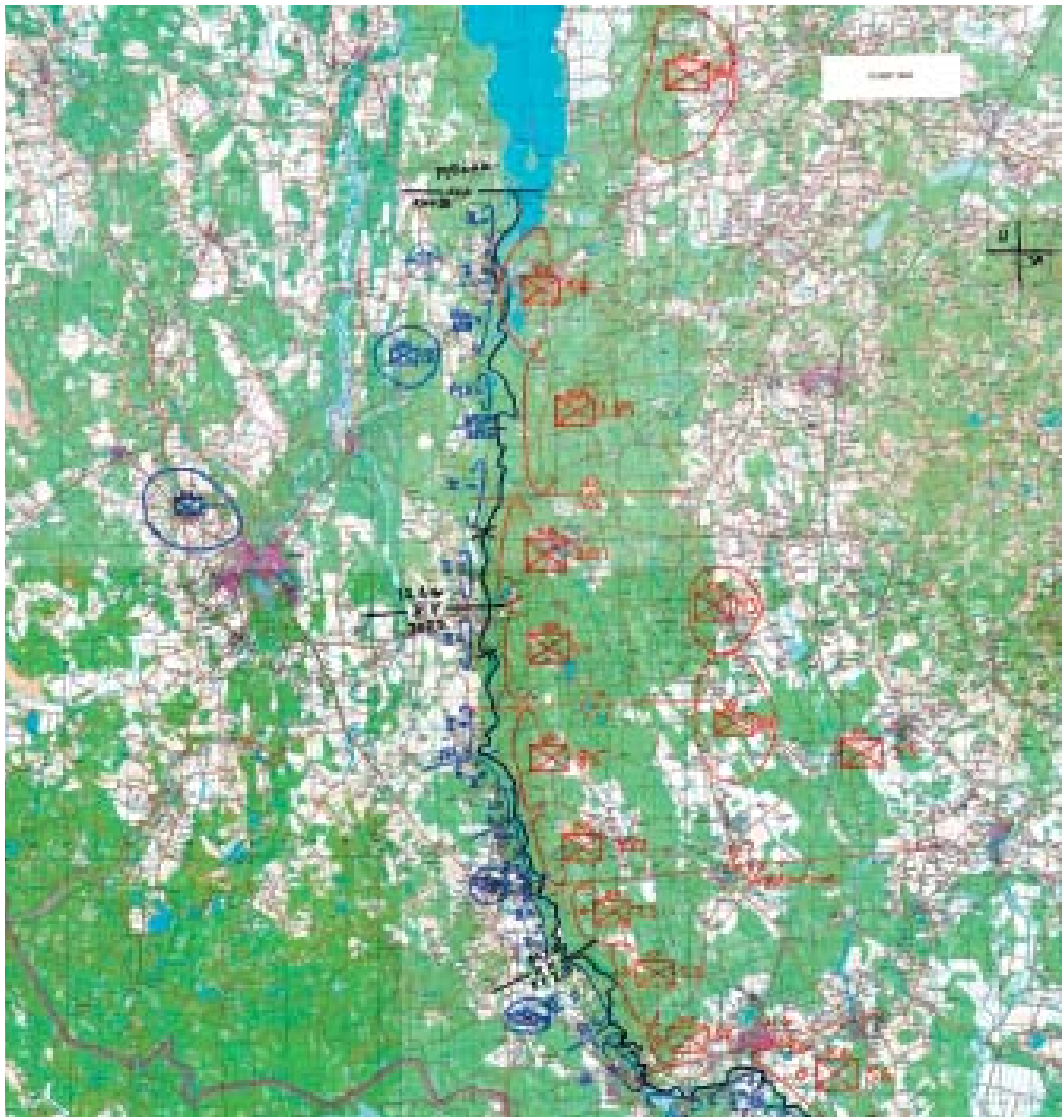
Det fremgår implicit af skrivelsen, at 18. Armee var klar over, at et større angreb var umiddelbart forestående. Han befalede derfor også, at overvågningen af det sovjetiske rum skulle skærpes gennem permanent besættelse af observationssteder med handlekraftige officerer, og at han ønskede, at der skulle tages yderligere fanger for gennem afhøring af disse at skabe klarhed over fjendens hensigter.⁶⁴

Den 13. september kl. 10.45 forandredes situationen markant. Da åbnedes en voldsom ildforberedelse mod de forreste tyske stillinger i både 21. og 31. divisions rum, og begge steder blev ilden fulgt op af flere angreb af bataljonsstørrelser.⁶⁵

67. Armee havde igangsat en række forberedende operationer med henblik på at etablere mindre brohoveder på Väike-Emajõgis vestlige og tyskbesatte bred. Klokkerne 12.00 brød fem enheder frem over floden for at udføre kampklaring mod de tyske stillinger:⁶⁶

- 98. Skyttedivision indsatte en forstærket bataljon mod området umiddelbart syd for Pikasilla, hvor man i forvejen havde etableret et mindre brohoved, men kunne ikke udvide brohovedet yderligere.
- 201. Skyttedivision indsatte 2. Bataljon/92. Skytteregiment mod et område i den sydlige del af 12. Luftwaffe Feld Divisions rum, hvor det lykkedes at passere Väike-Emajõgi og at fastholde et mindre område.
- 11. Skyttedivision indsatte 2. Bataljon/219. Skytteregiment samt to straffekompanier (30. og 125.) omkring skillelinjen mellem 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division, og hvor enheden etablerede et brohoved, som blev forstærket ved tilgang af yderligere en bataljon (1. Bataljon/320. Skytteregiment).
- 85. Skyttedivision indsatte to straffekompanier (156. og 157.), men kun en deling kom over floden, hvor den straks blev nedkæmpet.
- 377. Skyttedivision indsatte 2. Bataljon/1249. Skytteregiment midt i 30. Infanterie-Divisions rum, men havde ikke fremgang.⁶⁷

Også 30. Grenadier-Division blev angrebet; i alt 14 angreb af bataljonsstyrke blev

Väike-Emajõgi – morgenstunden 13. september 1944. (Kilde: Heeresgruppe Nord, Btl.-Gliedering 13. SEP 1944 kl. 09.00 samt 67. Armé kampjournal 13. og 14. SEP 1944)

det til. Fra tysk side erkendte man hurtigt, hvad der var ved at ske, og at de sovjetiske angreb især var rettet mod terrænet omkring broen ved Parve i den sydlige del af 12. Luftwaffe-Feld-Divisions rum, ligesom der gennemførtes angreb syd for Pikasilla tæt op mod flodens udmunding i Vortjärvi i den nordligste del af divisionens rum.⁶⁸

De tyske divisioner iværksatte meget hurtigt modforanstaltninger i form af modangreb med infanteri og Sturmgeschütz, samt indsættelse af artilleri og fly.⁶⁹ Allerede 16.15 meldte XXVIII Armeekorps, at situationen var under kontrol, og at alle sovjetiske overgange – bortset fra nogle mindre brohoveder i 12. Luftwaffe Feld Divisions rum og en række mindre og usammenhængende lommer i 30. Infanterie-Divisions rum mellem Hummuli og Parve – var afvist eller nedkæm-

pede. Yderligere tyske modangreb og forsøg på nedkæmpelse af brohovederne blev videreført efter mørkefald.

I nattens løb gennemførte XXVIII Armeekorps yderligere en række forberedelser til det angreb, man nu var overbevist om måtte komme den følgende dag.⁷⁰ Disse tiltag omfattede blandt andet, at Gruppe Mann blev frigivet til indsættelse efter XXVIII Armeekorps' bestemmelse, at 61. Infanterie-Division blev deployeret til et beredskabsområde syd for Tørva samt, at XXVIII Armeekorps beordredes til at retablere hovedkamplinjen senest til formiddag den 14. september. XXVIII Armeekorps besluttede samtidig at samle sine Sturmgeschütz med henblik på tyngdedannelse ved de gennembrud, der måtte opstå under den kommende dags angreb.⁷¹

Kampene om Stellung Walk

14. september

67. Armé, som i natten mellem 13. og 14. september bragte sine angrebsenheder tættere på udgangslinjen, indledte som planlagt sin 60 minutter lange ildforberedelse kl. 0900, hvor næsten 1.000 kanoner, haubitser og tunge morterer afskød tusinder af granater mod de tyske stillinger i kontaktlinjen og kl. 1000 – støttet af hobevis af kampfly – indledte infanteriet sin overgang med spange og improviserede midler over Väike-Emajõgi.

Angrebet blev mødt med indædt modstand fra de tyske stillinger, med artilleri, som ramte præcist, ligesom der kort tid efter angrebet var indledt også blev støttet af tyske kampfly.⁷² De tyske linjer holdt i store træk, men allerede kl. 10.00 noteres det i den tyske log i krigsdagbogen, at stabschefen, oberst von Gundelag, meldte om flere indbrud i forlængelse af den sovjetiske overgang.⁷³ Både ved 31. Grenadier-Division og 30. Infanterie-Division var der indbrud. Ikke mindst var der et dybt indbrud fra Parve-området med retning mod Tørva. Det er i dette område, at dele af 61. Infanteri-Division blev indsat støttet af i alt 15 Sturmgeschütz. Der var også andre indbrud, men disse vurderedes uden særlig betydning.

67. Armé byggede sin plan på, at infanteriet gik over Väike-Emajõgi støttet af den 60 minutter lange ildforberedelse, og at man snarest muligt skulle starte broslagning, så det tunge materiel kunne passere Väike-Emajõgi. Der var planlagt fire overgange: To klasse 16-broer om Rebase og Soontaga samt to klasse 60 om Käre og Vadza.⁷⁴

Den ansvarlige enhed for overgangene om Rebase (nr. 1 og klasse 16) og Käre (nr. 3 og klasse 60) – 25. Selvstændige Pontonbataljon – indledte sin opgaveløsning allerede 2. september, hvor man gennemførte rekognoscering af de påtænkte broslagningssteder. De fysiske forberedelser til broslagningen fandt sted fra 12. september og viste sig at være ganske omfattende. I forbindelse med overgangsstedet om Rebase skulle der indledningsvis etableres en tilkørselsvej på 2.500 meter ved at rydde skov og udjævne overfladen til kørsel, ligesom der blev etableret

600 meter rullebane med rundholter, og endelig skulle der ryddes for miner i det område, hvor den umiddelbare tilkørsel skulle finde sted.⁷⁵ Og som det sidste skulle pontonerne (10 stk. N2P og 20 stk. DMP-41) slæbes frem i umiddelbar nærhed af vandspejlet.

Da ildforberedelsen blev indledt den 14. september kl. 0900, var det også signal til personellet fra 25. Selvstændige Pontonbataljon, som straks begyndte at slæbe pontonerne ned til vandkanten, men ildforberedelsen hindrede ikke det tyske forsvar i at beskyde overgangsområdet med håndvåben og morterer.⁷⁶ I løbet af kort tid blev 5 mand dræbt (heraf 3 officerer) og 78 mand sårede, og man måtte indstille forsøget på at udlægge pontonbroen. Det lykkedes i første omgang heller ikke det angribende infanteri at passere Väike-Emajõgi. Først kl. 1500 lykkedes det at få så meget infanteri over floden, at den direkte beskydning af overgangsstedet kunne hindres og arbejdet genoptages. Kl. 1930 var overgangen etableret, og da tilkørselsområdet var klar til ibrugtagning, var klokken 23, og overførsel af materiel kunne indledes.⁷⁷

Det gik bestemt ikke lettere for overgang nr. 3 om Käre. Også her havde man forberedt en pontonbro, men 3. Baltiske Front udsendte 13. september kl. 1150 en ændring, hvor man til støtte for 10. Kampvognskorps' videreførelse af angrebet i stedet skulle bygge en klasse 60-bro med faste støtter, hvilket man straks gik i gang med.⁷⁸ Imidlertid havde kampopklaringsoperationen den 13. september ikke haft de ønskede resultater i broslagningsområdet, og da selve arbejdsområdet var indset fra de tyske stillinger, var det vanskeligt at udføre det forberedende arbejde. Det lykkedes derfor kun – og med betydelige tab for enhederne – at banke tre piller ned i flodbreden i løbet af den 13. september. Og for yderligere at vanskeliggøre forberedelserne blev materiellet til den oprindelige klasse 16-pontonbro afleveret i arbejdsområdet midt i forberedelserne til konstruktion af den nye og tungere bro. Den tyske side erkendte det hurtigt og iværksatte heftig beskydning, som ødelagde flere pontoner.

25. Pontonbataljon peger i sin kampjournal for september måned på, at netop broslagningsstedet for bro nr. 3 af flere årsager var uhensigtsmæssigt: Først og fremmest var arbejdsområdet indset fra fjendesiden, men samtidig var tilkørselsforholdene kanaliserende, hvorved man ikke kunne arbejde med bromateriellet i bredden, men i stedet måtte oplægge materiellet på tilkørselsvejen. På samme måde var frakørselsområdet utilfredsstillende og arbejdskrævende, idet der var behov for at udlægge 800 meter kolonnevej, som skulle konstrueres med rundholter. Og endelig erkendte bataljonen selv, at sløringsforanstaltningerne havde været utilfredsstillende.

Først efter mørkefald den 13. september tilgik materiellet til den nye klasse 60-overgang, som man straks begyndte at konstruere. På grund af det indsete terræn blev materiellet håndbåret frem til floden, hvor elementerne blev samlet. Allerede kl. 0200 tidligt om morgenen den 14. september var den oprindelige klasse-16-overgang etableret, og kl. 0600 var også klasse-60-overgangen klar. Den tunge bro blev imidlertid straks angrebet og beskadiget så meget, at den truede

med at synke. 25. Pontonbataljon måtte derfor både udskifte enkelte pontoner og udskifte hele broens overbygning. Broen var derfor først åben for passage fra kl. 1400 den 14. september.

Mens dette udbedringsarbejde fandt sted, blev 186. Selvstændige Ingeniørbataljon fragtet over floden for at klargøre frakørselsområdet på flodens vestre bred. Udover bataljonens personel blev også 25.000 rundholter til at stabilisere 800 meter frakørselsvej samt andet materiel bragt til overgangsområdet.

I 25. Selvstændige Pontonbataljons kampjournal for september 1944 opgøres tabene for 186. Ingeniørbataljon ikke, men de to kompanier fra 25. Pontonbataljon havde selv markante tab under de to dages arbejde: 7 dræbte og 69 sårede.⁷⁹

Selvom overgangene således ikke blev etableret så hurtigt, som 67. Armé havde planlagt, så kunne der allerede fra kl. 1600 indsættes panserværnsvåben og selvkørende kanoner på den vestre bred, men hverken 112. Skyttekorps (som blev indsat nordligst) eller 111. Skyttekorps (indsat sydligst) nåede de planlagte mål, ligesom der ikke var skabt et sammenhængende brohoved. I sin kampjournal for 14. september fremhæver 67. Armé, at årsagerne til, at Armeen ikke løste sin opgave som forudset, kunne forklares med fire forhold:

- Overgangene var ikke rettidigt etableret, og det forsinkede indsættelsen af kampvogne og selvkørende pjecer.
- Det lykkedes ikke for artilleriet at hindre indsættelse af hverken det tyske artilleri eller de tyske modangreb.
- Den taktiske kontrol af enhederne fra underafdeling til regiment udviste mangler på grund af den heftige beskydning.
- Der blev ikke udført opklaring mod fjenden.

1. Stødarkmé gennemførte i lighed med 67. Armé også kampopklaring med en bataljons værdi fra hver af Armeens skyttedivisioner, og i lighed med 67. Armé lykkedes det at fastholde nogle brohoveder. Om Alamaiosa, Hummuli (begge i 30. Infanterie-Divisions rum) samt om Sooru (i 21. Infanterie-Divisions rum).

I modsætning til 67. Armé, som gennemførte en traditionel 60 minutters ildforberedelse, gennemførte 1. Stødarkmé i stedet en ildforberedelse, der var baseret på 3. Baltiske Fronts erfaringer fra Tartu-operationen i august måned. Fra 0730 – 0830 gennemførtes en vildledningsbeskydning med alle rådige rør af de tyske stillinger i 1. Stødarkmé's ansvarsområde.⁸⁰ Hensigten var at vildlede 21. og 30. Infanterie-Division til at bringe deres personel i dækning i rummets dybde. Efter den 60 minutters lange ildafgivelse fulgte en 30 minutters ildpause, og først her fulgte den egentlige ildforberedelse, der var opdelt i tre faser.

De første 20 minutter blev gennemført med 2 pjecer på alle erkendte mål i de forreste tyske stillinger, og da ilden blev flyttet mod mål i dybden, brød infanteriet frem over udgangslinjen for at passere floden. Overgangen lykkedes flere steder og med betydelige styrker, som med stor aggressivitet konsoliderede sig i området omkring Hummuli.⁸¹ 1. Stødarkmé's artilleriofficer konkluderer da også i sin afsluttende rapport, at erfaringerne fra Tartu-operationen om en fingeret

ildforberedelse fungerede hensigtsmæssigt, og at det lykkedes at lokke de tyske besætninger i både 21. Infanterie-Division og 30. Infanterie-Division væk fra kampstillingerne, så modstanden var reduceret, da det sovjetiske hovedangreb blev indledt.

Midt på eftermiddagen – kl. 1615 – kunne XXVIII Armeekorps melde om situationen, at 67. Armé havde etableret mindre brohoveder umiddelbart syd for Pikasilla i 12 Luftwaffe Feld Divisions rum, og at der var et langt farligere og dybt indbrud syd for Tørva i 30. Infanterie-Divisions rum. Det var imidlertid også XXVIII Armeekorps' vurdering, at 67. Armé løbende overførte styrker, der konsoliderede brohovederne, men som også truede med at udvide dem.

XXVIII Armeekorps gennemførte i dagens løb en række tiltag, der skulle medvirke til at stabilisere situationen, hvis alvor nøje blev fulgt af General Schørner gennem flere samtaler med korpschefen, som i dagens løb på skift opholdt sig ved 31. Infanterie-Divisions, 61. Infanterie-Divisions og 12. Luftwaffe Feld Divisions "Gefechtsstand" – den fremskudte kommandostation, hvorfra der var direkte indsigt på kontaktlinjen. Kl. 1140 stilles både 61. Infanterie-Division og Sturm-Batallion 18 til rådighed for XXVIII Armeekorps med henblik på at stabilisere situationen og det truende indbrud ved 30. Infanterie-Division, og kl. 1230 stilles også den tyske straffebataljon, z.b.V.Btl. 540, til rådighed.

Allerede kl. 1305 orienterede stabschefen Oberst v. Gundelach om, at dele af 61. Infanterie-Division samt 15 Sturmgeschütz var indsat i et hastigt gennemført modangreb rettet mod indbruddet fra området omkring Jögeveste i en operation, hvor 61. I.D. blev skudt ind mellem 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division, hvor de overtog ansvaret for dele af de to divisioners ansvarsområder. Samtidigt blev andre dele af 61. Infanterie-Division, støttet af nogle Sturmgeschütz samt Sturm-Bataljon 18 indsat til støtte for 31. Grenadier-Division, hvor der nær Walk var risiko for et indbrud.

Straffebataljonen blev endvidere underlagt 21. Infanterie-Division, hvor den blev anvendt til at afløse dele af divisionens egne enheder, der i stedet blev frigjort med henblik på at skabe en ny og stærkere reserve.⁸²

Korpschefen forsøger yderligere at presse Heeresgruppe Nord for at stille 14. Panzer-Division til rådighed for XXVIII Armeekorps, men det står hurtigt klart, at situationen ved 16. Armee (umiddelbart syd for XXVIII Armeekorps) er meget mere alvorlig både end først antaget, og også langt værre end ved XXVIII Armeekorps. Der tilgår derfor ikke yderligere forstærkninger.⁸³

De tyske og de sovjetiske kilder melder samstemmende, at såvel 12. Luftwaffe Feld Divisions reserveregiment og Gruppe Mann blev indsat mod de sovjetiske brohoveddannelser, men der er ikke klarhed omkring, hvor omfattende de sovjetiske brohoveder egentlig var natten mellem 14. og 15. september 1944. 67. Armés kampjournal er uklart formuleret omkring brohovederne, mens det kort, som ledsager 3. Baltiske Fronts erfaringsopsamling fra konferencen omkring juletid 1944 – altså 3 måneder efter kampens gennemførelse – viser, at 3. Baltiske Front havde kontrol med den samlede vestre bred, og at man omkring skillelinjen

mellem 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division havde kontrol over et næsten 9 kilometer bredt rum med en dybde på op til 3-4 kilometer.

Dette harmonerer ikke med XXVIII Armeekorps' optegnelser, som er nedskrevet i umiddelbar sammenhæng med de aktuelle begivenheder og formentlig på diktat af den vagthavende officer i Korpsets kommandostation. Og her fremgår, at 31. Grenadier-Division har kontrol med sin hovedkamplinje, at der er et sammenhængende brohoved i dele af 21. og 30. Infanterie-Divisions rum, og at der er et dybt indbrud omkring skillelinjen mellem 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division, men at det er kapslet inde. Indbruddet syd for Pikasilla er efter de tyske optegnelser afvist og nedkæmpet.

15. september

15. september skulle være dagen, hvor 67. Armé skulle skabe det afgørende gennembrud. 67. Armé overførte stadig styrker til den vestre bred, og ikke mindst var man i færd med at opbygge en større koncentration med 189. Skyttedivision, støttet af 361. Selvkørende Artilleriregiment og 16. Kampvognsbrigade, som passerede overgang nr. 1 og 3, hvorfra de rykkede frem i retning af Rulli. Her indgik styrkerne sammen med 112. Skyttekorps, der gennemførte et koordineret angreb kl. 0900, som indledningsvis havde nogen fremdrift. 111. Skyttekorps forsøgte ligeledes at rykke frem i rummet syd for Jögeveste, men mødte straks så hård modstand, ikke mindst fra 61. Infanteri-Division, at det ikke lykkedes 111. Skyttekorps at bryde frem fra de indledende positioner. Heller ikke en fornyet koordineret indsats om eftermiddagen kl. 1500 kunne skabe gennembrud.

Faktisk havde de stadige tyske modangreb – 67. Armé anfører 15 angreb af bataljonsværdi støttet af Sturmgeschütz – stor effekt på den sovjetiske opstilling, hvor man dels blev kastet væk fra Rulli, dels blev presset ud af Roobe, som var det dybeste, 67. Armé var nået ind i det tyske rum. Der tegnes her et billede af en diffus kampplads uden egentlige frontlinjer, hvor de stridende parter har stået tæt og ofte blandet helt sammen.

Men hvor den sovjetiske side forekom fortrøstningsfuld, var der stigende bekymring på den tyske side over, at infanteriets kampstyrke var i kraftigt aftagende. Kl. 1940 meldte general Gollnick til Heeresgruppe Nord, Ia, at kampstyrken ved både 30. Infanterie-Divisions og 12. Luftwaffe Feld Divisions infanteri nærmede sig 50%. General Gollnick førte senere på aftenen (kl. 2120) en samtale med General Schörner, hvor Schörner dels orienteredes om situationen ved Rulli, hvor general Gollnick vurderede, at Rulli ville komme på tyske hænder igen - omend tidligst næste morgen - og at han havde ændret skillelinjen mellem 21. Infanterie-Division og 30. Infanterie-Division for at lette presset på 21. division efter et sovjetisk forsøg på at skabe et gennembrud omkring skillelinjen. General Schörner befalede samtidig XXVIII Armeekorps at indsætte luftværn i den nordlige del af Rulli – formentlig som supplement til 12. Luftwaffe Feld Divisions panserværn.

Der er på dagen ingen meldinger om sovjetiske kampfly i rummet over XX-

VIII Armeekorps, men 67. Armé melder om 26 sorties med Fw-190 og Ju-87, der i grupper på 6 fly (eller mere) angreb overgangsstederne.

Det ser dog ud til, at XXVIII Armeekorps kunne trøste sig ved, at den tyske luftopklaring meldte, at trafikken mod Väike-Emajõgi var stilnet af i betydelig grad, og at der derfor formentlig ikke tilførtes yderligere enheder til 3. Baltiske Front.

16. september

Det tyder på, at 3. Baltiske Front og dens armeer er blevet overrasket over den hårde modstand. Fronten udgav derfor 15. september 1944 et nyt operationsdirektiv nr. 011/OP 1944, hvor 67. Armés skyttekorps blev befaleet til at indsætte deres 2. Echelon for at opnå et gennembrud. Herunder var det hensigten at lægge tyngden syd for Törva, hvor 196. og 265. Skyttedivisioner skulle skabe gennembruddet. Natten mellem 15. og 16. september og de tidlige morgentimer blev derfor anvendt til at bringe styrkerne på plads i nye udgangsområder.

Klokken 1300 den 16. september rykkede de to divisioner frem syd for Törva og 189. Skyttedivision rykkede frem i rummet mellem Törva og Rulli i et koordineret angreb støttet af både selvkørende artilleri og 16. kampvognsbrigade. Det skete efter en times massiv ildforberedelse med artilleri og et stort antal kampfly.⁸⁴ Det lykkedes at vinde flere kilometer frem ikke mindst nord for Törva, hvor man flere steder nåede frem til den lille Okhneflod, der løber nord-syd gennem Törva, mens man syd og øst for Törva nåede frem til et område, der lå ca. 2 kilometer fra byen.

På trods af ildforberedelsen og det massive angreb mod Törva hindrede XXVIII Armeekorps med 30. Infanterie-Division, 61. Infanterie-Division med en lang række sammenbragte enheder samlet om Törva samt 12. Luftwaffe Feld Division et egentligt gennembrud. Visse steder lykkedes det endda de tyske styrker gennem modangreb samt indsættelse af 70 sorties at trænge de sovjetiske styrker tilbage i forhold til deres udgangslinjer. Ikke desto mindre meldte divisionerne samstemmende, at situationen var alvorlig. Og i denne forbindelse meldte chefen for 30. Infanterie-Division, oberst Barth, kl. 2128, at begge hans Sturmgeschütz nu var nedkæmpet. Divisionen rådede nu kun over et meget begrænset antal panserværns våben.

Men den mest markante begivenhed set fra tysk side var imidlertid, at Heeresgruppe Nord kl. 1550 aktiverede "H.Gr.Nord I.a. Nr. 200/44 g. Kdos. Chefs., V.14.9.44". *Unternehmen Aster* skulle igangsættes den følgende dag, 17. september 1944, og der påregnedes 2-3 dage til rømning af Estland.

I løbet af aftenen indløb der meldinger fra divisionerne, der samstemmende redegjorde for en mere og mere trængt situation. 30. Infanterie-Division meldte, at man alene fastholdt tre støttepunkter, at der ikke længere var pansret materiel til rådighed, og at der ikke længere var sammenhæng inden for divisionen. Korpschefen og stabschefen drøftede situationen om aftenen og anmodede i en samtale kl. 2250 med 18. Armee om bemyndigelse til at lade XXVIII Armeekorps vige ud

til en ny linje for at vinde tid og for at bevare mest mulig kampkraft.⁸⁵ Bemyndigelsen kom kl. 2315. Alle var nu klar over alvoren og rettede al opmærksomhed mod gennemførelsen af *Unternehmen Aster*, hvor XXVIII Armeekorps – efter Armeearbejdsgruppe Narwas frigørelse og tilbagegang – selv skulle frigøre sig og gå tilbage til Wenden-Stellung tættere på Riga.

17. september

Efter operationerne den 16. september, hvor 67. Armé ikke opnåede den ønskede fremdrift, befalede Arméen i stedet for en delvis omgruppering af frontenhederne for at kunne genoptage offensiven den følgende dag. Hensigten var at videreføre og forstærke indsatsen syd for Törva med 112. Skyttekorps og med 122. Skyttekorps at følge efter for at omgå Törva fra syd, mens 111. Skyttekorps skulle videreføre gårsdagens angreb nord om Törva. 67. Armé anfører i sin journal, at det i løbet af den 17. september lykkedes at rykke 1 – 5 kilometer frem, hvorved man førte kampen ind i østkanten af Törva, og at man over en bred front nåede frem til Okhnefloden og til og med opnåede et enkelt overgangssted umiddelbart nordvest for Rulli.

67. Armé fremhæver i kamprapporten, at man mødte hård modstand ikke mindst om Törva, hvor konstante tyske modangreb ledsaget af støtte af tyske kampfly hindrede sovjetisk fremmarch i dybden.⁸⁶ I kamprapporten nævnes i alt 16 tyske modangreb i området omkring Lombi, som er en lille gruppe gårde ved en å (et sideløb til Okhne), ca. 4 kilometer nord for Törva. Igen blev de tyske modstød, som var på op til bataljonsværdi, støttet af kampfly (dagen igennem blev der indsat 42 sorties – alle med Fw-190 i par eller i grupper på op til 6 kampfly).

XXVIII Armeekorps' umiddelbart største bekymring den 17. september ser ud til at have været rettet mod skovområderne syd for Törva, hvor det er indtrykket, at der ikke længere var sammenhæng i frontlinjen. I korpsets daglige eftermiddagsorientering fremgik det klart, at der ud over indbrud over Okhnejögi og i kanten af Törva også var tegn på sovjetisk gennembrud og fastholdelse af terræn mellem og bag de tyske stillinger ved især 30. Divisions ansvarsområde. Der var derfor en stigende tysk bekymring for opsplitning af korpset og herunder især om vigtigheden i at sikre styrkerne om Walk tilbagegangsveje uden risiko for afskæring.

Hvad der fra sovjetisk side blev erkendt som en determineret forsvarskamp, var således fra tysk side en kontrolleret tilbagegang til en ny forsvarslinje, som man vidste skulle fastholdes i et begrænset tidsrum, hvor man samtidig søgte at tilføje sin fjende størst mulige tab. Dagen blev derfor brugt til at bringe styrkerne i de nye og mere tilbagetrukne stillinger og til at feltbefæste stillingerne bedst muligt.

1735 tilgik 18. Armees ordre for Asters udførelse. Og der er tale om en operation, der skal gennemføres snart! Allerede klokken 2200 skulle hovedstyrken af de to første af Armeens fem korps (VI.-SS-Korps og XXXVIII Armeekorps) fri-

gøre sig – og de resterende styrker skal frigøre sig 18. september kl. 0200 – til en mellemfaldende stilling undervejs mod Wenden-Stellung. L. og X. Armeekorps skal samtidig overtage ansvaret for de samlede rum. XXVIII Armeekorps får til opgave:

XXVIII Armeekorps skal fastholde (terræn om) 31. Grenadier-Divisions højre fløj, men bemyndiges til – dog kun såfremt situationen ubetinget kræver det – at stabilisere fronten og bevare kampkraft til brug for forsvarskampen ved at genskabe linjen Walk-Stellung om Purini (syd for Walk) – nordlige del af Walk – Pedele – Tørva 2-Stellung indtil Ojaste Nömme. Denne linje skal forsvares.
Afløsning med forstærkningsenheder i den nordlige del af Tørva er særlig vigtig.
På trods af tilbagegang på korpsets venstre fløj skal forbindelsen til Wirzsee (Vörtssøen) ubetinget fastholdes.

(Kilde: Egen oversættelse af XXVIII Kriegstagebuch 17. september 1944, kl. 1810)

XXVIII Armeekorps kunne – ud over den alvorlige situation ved XXVIII som helhed og om bekymringen over de sovjetiske indbrud syd for korpsets ansvarsområde – allerede 2005 melde til Oberst von Gersdorf, I.a. ved Heeresgruppe Nord, at dele af 31. Grenadier-Division allerede var på plads om Walk som befaleet. Korpset havde i dagens løb endvidere gennemført visse andre tilpasninger herunder frigørelse af de ingeniørenheder, der var i XXVIII Armeekorps' rum med henblik på indsættelse i de bagvedliggende kampstillinger, der skulle anvendes til udførelsen af *Unternehmen Aster*. Det var f.eks. tilfældet med Füsilier Bataljon 218, som 18. Armeekorps tildelte til XXVIII Armeekorps med henblik på at afløse Pioner Bataljon 44.⁸⁷

En opringning fra general Schörner, der 20.25 bad om en vurdering af situationen ved XXVIII Armeekorps, førte indledningsvis til, at general Gollnick anmodede om, at frigørelsen af Armeekorps Narwa blev gennemført hurtigst muligt, ligesom det også førte til en samtale med general Weber, der var chef for 12. Luftwaffe Feld Division.

General Weber meldte 21.20 om yderligere indbrud, og at der var betydelige huller i hovedkamplinjen. Weber meldte endvidere lakonisk, at hans division havde ansvar for 25 kilometer frontlinje, som man dækkede med 31 rør og et hårdt ramt infanteri. I dialogen, som er gengivet i krigsdagbogen, spurgte general Gollnick Weber om tilgang af en bataljon fra Grenadier-Regiment 23, men dette blev afvist af Weber, som krigsdagbogen citeres for at sige:

“Nej, (jeg) vurderer situationen selv efter tilgang af denne bataljon som uholdbar. Divisionen er allerede på bristepunktet. Forbliver i nuværende kommandostation. Egentlig føring af divisionen er fra i morgen tidlig næppe mulig.”⁸⁸

General Webers kontante vurdering af situationen i den nordlige og kritiske del af XXVIII Armeekorps' rum bekymrede ganske åbenlyst korpschefen, general

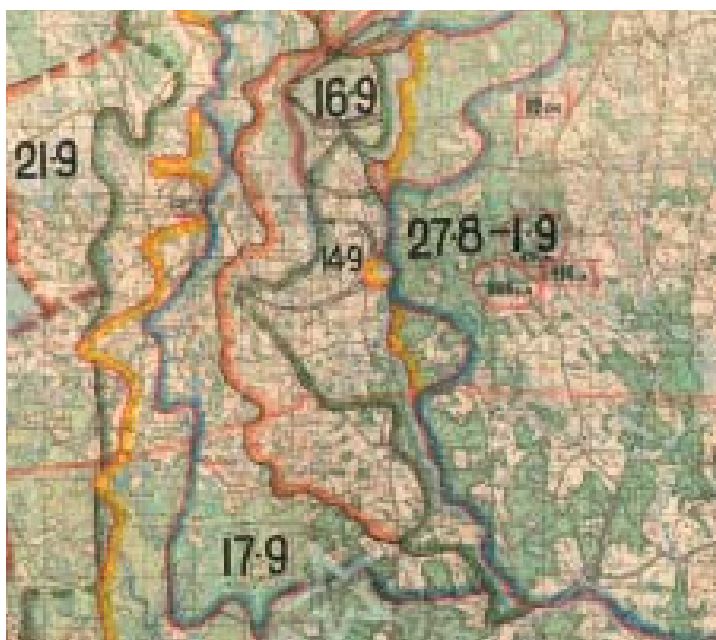

Situation den 17. september om morgenen. (Kilde Heeresgruppe Nord Btl-Gliederung 17. september 1944 kl. 0900 samt 67. Armekampjournal 16. og 18. september 1944)

Gollnick. Sammen med sin stabschef vendte og drejede han muligheder for at stive 12. Luftwaffe Feld Division af, men nåede frem til, at eneste realistiske mulighed var at bede om forstærkninger eller om afgivelse af ansvars for terræn til andre myndigheder. 21.45 valgte korpschefen derfor at kontakte general Schörner for at anbefale, at den nordligste del af korpsets ansvarsområde blev afgivet til Kampfgruppe von Below, der bestod af letbevæbnede, estiske selvforsvarsstyrker, eller til dele af 11. Infanterie-Division, som indgik i Armee-Abteilung Narwa.

Godt en time senere måtte stabschefen, oberst Gundelach, melde til korpschefen, at Kampfgruppe von Below har meldt, at han ikke råder over panserværn, og at han i øvrigt vurderede de estiske selvforsvarsstyrkers kampkraft som meget ringe. General Gollnick erkendte derfor, at der ikke kunne tilføres yderligere kræfter, og at XXVIII Armeekorps – for at undgå afskæring gennem korpsets nordlige flanke – måtte befale 12. Luftwaffe Feld Division til at holde sin linje og forbindelsen til Wirtzsee foreløbigt indtil 18. september om aftenen, hvor Armee-Abteilung

67. Armés operationer
14.-21. september 1944.
(Kilde: 3. Baltiske Fronts
erfaringsopsamlingssemi-
nar, december 1944)

Narwa skulle frigøre sig.⁸⁹ Korpset valgte dog samtidigt at forstærke 12. Luftwaffe Feld Division med en afdeling fra Artilleriregiment 818. Noget tyder imidlertid på, at Gollnick ikke selv havde tiltro til, at denne forstærkning var tilstrækkelig, idet han 18. september kl. 0045 kontaktede general Schörner for at redegøre for den kritiske udvikling, men først og fremmest for at pege på det usandsynlige i at kunne genskabe kontrollen over hele 12. Luftwaffe Feld Divisions rum, og at han derfor regnede det for mest sandsynligt, at XXVIII Armeekorps blev tvunget ud i en henholdende kamp, og at forbindelsen mellem korpsets enheder og Witzsee formentlig måtte opgives. General Schörner tilsluttede sig vurderingen og gav sin accept til om nødvendigt at vige ud.

18. september

Der er ingen tvivl om, at der i de tyske hovedkvarterer i hele Estland blev arbejdet hurtigt denne nat. Kl. 0115 tilgik 18. Armees befaling, som grundlæggende bekræftede de aftaler, som i løbet af aftenen var indgået mellem cheferne. For XXVIII Armeekorps' vedkommende indebar det, at man skulle holde den linje, der var befalet den 17. kl. 1810, og at korpset tillige blev pålagt at forstærke 12. Luftwaffe Feld Division med en motoriseret artilleriafdeling samt med Sturmgeschütz. Det fremgår også af ordrepunktet, at 23. Grenadier-Regiment (fra 11. Infanterie-Division, der var frigjort fra Narva-området og var forlagt med tog til Fellin (i dag Viljandi i Estland)), nu var undervejs til XXVIII Armeekorps, idet regimentet nu var øremærket til at forstærke 12. Luftwaffe Feld Division.

18. Armee bemyndigede XXVIII Armeekorps til om nødvendigt at lade korpsets venstre fløj (12. Luftwaffe Feld Division) vige ud mod nord (idet bevægelsen ikke måtte tillade sovjetisk fremstød bagom (det vil sige vest for Vörtssøen) og dermed kompromittere frigørelsen af Armee-Abteilung Narwa – og herunder

specielt II. Armeekorps, der fastholdt terrænet mellem Peipussøen og Vörtssøen nord for Tartu) og forudså, at det nuværende terræn og området umiddelbart vest for det skulle holdes i op til 3 dage.

Denne ordre blev suppleret med den befaling, som Heeresgruppe Nord udgav tidligt samme morgen. Under direkte henvisning til risikoen for et sovjetisk gennembrud af 18. Armees venstre flanke (og det vil sige XXVIII Armeekorps) blev Armee-Abteilung Narwa pålagt at frigøre alle ikke indsatte motoriserede kampenheder, panserværn, luftværn, artilleri samt ingeniørenheder og lade disse forlægge mod Fellin. 18. Armee pålægges at sikre, at der ikke indsættes angreb ind i flanken af Armee-Abteilung Narwa. Det var ikke midt vigtigt for II. Armeekorps, som 18. september skulle slippe Tartu, forlægge nord om Vörtssøen og bag om XXVIII Armeekorps med kurs mod Letland. Derfor var det centralt for den tyske tilbagetrækning, at XXVIII Armeekorps og ikke mindst 12. Luftwaffe Feld Division holdt deres linjer.⁹⁰

På baggrund af 67. Armés kampjournal er det ikke urimeligt at vurdere, at 67. Armé var ved at miste momentum. Enhederne, der skulle tage Törva, var gået i stå, og de fleste af de øvrige enheder var nedslidte efter dages uafbrudte kampe. Armeen genoptog 1400 gårsdagens angreb, men det var fortsat vanskeligt at videreføre en indsats, der kunne skabe gennembrud, bl.a. fordi man til stadighed måtte tage imod adskillige tyske modstød, der i området sydøst for Törva fortrængte bl.a. 85. Skyttedivision fra sine stillinger. Alligevel var 67. Armé over næsten hele linjen trængt frem til og visse steder over flodløbet Okhne i 12. Luftwaffe Feld Divisions rum, og man var kommet stadig tættere på Törva.

Også XXVIII Armeekorps oplevede, at dagens udvikling var kritisk. Midt på eftermiddagen og efter bekæmpelse af flere truende indbrud både syd og nord for Törva, ligesom de sovjetiske styrker nu var nået ind i Törva, førte chef og stabschef en samtale om forstærkninger og andre muligheder for at stabilisere situationen. Først og fremmest var XXVIII Armeekorps stillet i udsigt, at man ville blive forstærket med artillerienheder øremærket til den nordlige flanke,⁹¹ men dernæst påpegede stabschefen, at føringen af korpsets enheder blev stadig vanskeligere – formentlig fordi enhederne var nedslidte og i realiteten sammensat af mange mindre enheder, som de hårde kampe ved tilfældet havde ført sammen. Samtalen afsluttedes med, at stabschefen blev pålagt at udarbejde et forslag til, hvorledes føringen af korpsets nordlige flanke kunne styrkes. Oberst Gundelachs forslag kom 1540, hvor han anbefalede, at general Weber overtog enhederne i den sydlige del af det kritiske område, og at oberst Pistorius, chef for det tilgående grenaderregiment 23 skulle overtage den nordlige del straks efter sin tilgang. Reorganiseringen blev straks godkendt.

19. september

Den 19. september iværksattes et bredt anlagt angreb mod hele XXVIII Armeekorps. Dette angreb førte i løbet af dagen til, at Törva faldt i sovjetiske hænder, og at der nu blev skabt reelle brohoveder over Okhne nord for Törva, mens 1.

Stødarkmés samtidige angreb i løbet af formiddagen førte til et reelt gennembrud af 21. Infanterie-Division, der forsvarede terrænet om Walk, og at infanterienheder nu trængte ind i de skovrige områder syd for Törva – bag de tyske frontenheder. Og af videre betydning for XXVIII kom også 18. Armees øvrige korps syd for Walk under så alvorligt pres, at armeen kl. 1315 befalede for deres tilbagegang.

XXVIII Armeekorps' krigsdagbog giver et klart indtryk af en situation, der bliver stadig mere flydende, at det bliver stadig vanskeligere at skabe et sikkert beslutningsgrundlag, og at der er en klar bevidsthed om, at korpsets muligheder for at fastholde den befalede linje er voldsomt udfordret. For det første var frontehederne nedslidte, men dernæst begyndte en anstrengt forsyningsituation at slå igennem. Derfor modtog XXVIII Armeekorps praktisk taget ingen flystøtte denne dag, fordi mangel på brændstof til flyene umuliggjorde andet end ganske få rekognosceringsmissioner,⁹² og ligeledes var der mangler på artilleriammunition.⁹³ Og endelig prioriteredes den tyske transportkapacitet til at transportere tropper, hvilket medførte, at enhederne blev pålagt at fouragere ved beslaglæggelse af civile ressourcer i indsatsområderne.⁹⁴

Omvendt er det også et klart indtryk fra læsning af 67. Armés kampjournal, at man her oplevede den tyske indsats som determineret, og at man fortsat ikke kan skabe de gennembrud, som 3. Baltiske Front havde forventet. Dagen igennem blev divisionerne derfor presset til "*mere af det samme*" i form af vedholdende infanteriangreb, men hver gang man åbnede et angreb, forsøgte de tyske enheder straks med et modangreb ind i det hul, der opstod bag den angribende enhed. Resultatet blev en sammenblanding – meleé – af de stridende parter langs store dele af fronten.

67. Armés kampjournal noterer, at fremrykningen sinkedes af de stædige tyske modangreb, men det bemærkes også, at "*artilleri og morterild blev ført metodisk og i korte lag ...*"⁹⁵ Observationen er bemærkelsesværdig, fordi den markerer en forandring i det tyske operationsmønster. Dette bekræftes af drøftelser mellem de tyske chefer om natten mellem 18. og 19. september, idet der var opstået kritiske mangler på artilleriammunition, hvorfor Heeresgruppe Nord udstedte et mundtligt direktiv om, at artilleriet alene måtte anvendes til beskydning og tilintetgørelse af taktiske mål på kamppladsen.⁹⁶

Samtidig med den anstrengte situation opstod der dog en erkendelse af, at situationen var under forandring. I en samtale med general Schörner vurderede general Gollnick, at 67. Armé er ved at slide sig selv op i kampene om Törva, og at det næppe er muligt for 67. Armé at skabe et gennembrud uden tilgang af forstærkninger, men at korpsets enheder samtidig var udmattede og at man manglede ammunition. Gollnick vurderede derfor, at den væsentligste risiko for gennembrud måtte ligge i rummet omkring Walk og syd herfor.⁹⁷

18. Armeé har tydeligt været enig i denne vurdering, idet man 2330 beordrede, at 31. Grenadier-Division og 21. Infanterie-Division med virkning fra middag den 20. september blev underlagt L Armeekorps (XXVIII Armeekorps nabo mod syd) for at skabe operativ sammenhæng i et kritisk terræn.

20. september

18. Armee gennemførte i nattens løb en række tiltag for at stabilisere situationen og for at afværge konsekvenserne af et reelt sovjetisk gennembrud af linjerne syd for Walk. I de tyske arkiver fremgår, at XXVIII Armeekorps bemyndiges til trække 21 Infanterie-Division (som i store træk har fastholdt sin oprindelige kampstilling om Walk) tilbage til en linje Mazpenti – Ergeme – Salaniesi – Ermeni for at lukke hullet mellem divisionen og midten af XXVIII Armeekorps, der nu kan vige til linjen Ermeni – Omuli – Mekru – Koive. XXVIII Armeekorps pålægges dog at udskille styrker til at gennemføre henholdende kamp foran denne linje med henblik på at hindre fjendtlig passage i 24 timer. Beordringen er underskrevet af general Boege selv, men i modsætning til normal praksis ved akterne er der ikke påført tidspunkt for udsendelsen, ligesom der ikke er anført den ansvarlige signalbefalingsmand og hvilket signalmiddel, der er anvendt.⁹⁸

Ordren (og med et indhold, der viser, at den beordring, som general Boege underskrev dagen før, var blevet ajourført) fremgår først i XXVIII Armeekorps' krigsdagbog 20. september 1944, kl. 0020, men i en samtale mellem korpschefen og stabschefen allerede 1805, den 19. september præsenterer general Gollnick et direktiv, der videregiver Armeens (kommende) befaling og supplerer denne med en tidslinje for kampen i den nye linje, som skal holdes til 22. september 1944. Det er derfor sandsynligt, at general Boege, chefen for 18. Armee, og general Gollnick, chefen for XXVIII Armeekorps, har haft et fysisk møde i terrænet (formentlig i 12. Luftwaffe Feld Divisions rum, som Gollnick besøgte 19. september), og at den beordring, man indledningsvis havde klargjort, er blevet opdateret efter mødet mellem de to generaler.

På den sovjetiske side havde man natten igennem gjort klar til en offensiv, hvor man med fire skyttedivisioner ville angribe i området syd for Törva og op mod skillelinjen til 1. Stødarmé.⁹⁹ Sidst på natten erkendte Arméens opklaringsenheder, at de tyske styrker var i færd med at frigøre sig, og Arméens venstre fløj overgik derfor 0500 til forfølgelse, som – ud fra den tyske krigsdagbog – ikke så ud til at true en kontrolleret tysk frigørelse.

Kl. 1600 indledte 67. Armé et fornyet angreb i rummet om Törva og nord herfor en bredt anlagt offensiv, men måtte erkende, at det ikke ville føre til noget. Dagen igennem videreførtes frigørelse af stadig flere enheder i den sydlige del af 18. Armees rum, og den gradvise udvigen i XXVIII Armeekorps' rum blev fortsat.

Kampen om Väike-Emajogi var afsluttet, men til hvilken pris?

Afslutning

Der er ingen tvivl om, at kampene har været voldsomme, og at der var alvorlige tab på begge sider. Men selvom XXVIII Armeekorps i sin daglige melding anfører nøgletal, og at vi tillige kan finde nogle af de vurderinger af enhedernes kampkraft og mandskabsstatus, som den tyske værnemagt regelmæssigt gennemførte, så er tabstal og styrketal forbundet med usikkerhed. Det er der flere årsager til.

Dels rapporteres der oftest kun for troppeenheder. De mange selvstændige enheder, som indgik i XXVIII Armeekorps, figurerer derfor sandsynligvis ikke alle i tilgængelige oversigter eller lister. Dernæst mangler der undervejs tabsmeldinger fra nogle af mest voldsomme kampdage for to af de hårdest ramte divisioner.¹⁰⁰ Og endelig er der ofte grund til almindelig og sund skepsis over de officielle tabstal, som forekommer relativt små i forhold til de situationsvurderinger, som divisionerne løbende afgiver, og fordi tabstallene afviger markant fra de tabsvurderinger, som 67. Armé mener at have påført XXVIII Armeekorps.

XXVIII Armeekorps' tab i 1 – 21. september 1944

	Døde	Sårede	Savnede	Tilgang	Fanget
31. Gr.D.	33	342	30	219	13
21. I.D.	115	698	20	250	4
30. I.D.	153	2.069	129	330	69
12. Lw.F.D.	197	963	18	237	80
61. I.D.	97	606	53	82	45
Andre	7	49	1	18	0
XXVIII A.K. i alt	602	4.727	251	1.136	211

Kilde: RH 24-287301: Kriegstagebuch XXVIII AK Qu JUL-SEP 1944

Et mere sigende billede af tabene kan formentlig udlæses af den vurdering af enhedernes kampværdi, som regelmæssigt blev opgjort. Der foreligger her tal fra primo september og primo oktober 1944 for de af enhederne, der på det pågældende tidspunkt fortsat indgik i XXVIII Armeekorps. Det skal bemærkes, at personeltallene, der er opgjort, inkluderer den persontilgang, der løbende fandt sted. Det reelle tabstal overstiger derfor den anførte procent. Det skal også bemærkes, at tabstallene ikke er nedbrudt til divisionernes dispositionsenheder, men det må formodes – hvilket understøttes af de meldinger, der kan aflæses i XXVIII Armeekorps' krigsdagbog – at de fleste dræbte, sårede og savnede var at finde ved infanterienhederne. Det er derfor sandsynligt, at tabene ved 12. Luftwaffe Feld Division og 30. Infanterie-Divisions kampenheder har nærmet sig 50 %.

XXVIII Armeekorps: Stärken der Divisionen

	Opgjort 9. SEP 1944	Opgjort 3. OKT 1944	Tab i % (men efter persontilgang)
31. Gr.D.	7.155	6.731	6%
30. I.D.	8.390	6.071	28%
12. Lw.F.D.	9.147	7.151	22%

Kilde: RH 20-18/913: Stärken der Divisionen 1.7.44-31.12.44.

Det er naturligvis også interessant at se på de tab, som 67. Armee i sin kampjournal for september 1944 anfører. 67. Armé rapporterer til 3. Baltiske Front, at de tyske styrker er påført betydelige tab: 21.000 dræbte og sårede samt 2.135 tilfangetagne. Disse tal afviger i betydeligt omfang fra de angivne tyske tab. Der er næppe tvivl om, at 67. Armé har set en interesse i at angive høje tyske tab – dels for at fremstå som en effektiv militær enhed, dels for at retfærdiggøre egne tab. Det er således fristende at se på de sovjetiske tal som indikator for en storslået sejr mere end et sandhedsvidne.

Ligeledes er det forbundet med stor usikkerhed at vurdere de sovjetiske tabstal. Også her er der flere årsager. En af de væsentligste er en mangelfuld personelrapportering,¹⁰¹ som ikke kun kan tilskrives sjusk og manglende opmærksomhed, men som i visse tilfælde kan tilskrives et ønske om at fremstå som en bedre enhed eller et ønske om at opretholde en højere forsyningsstrøm af specielt forplejning. Desuden er det ikke usædvanligt, at Den Røde Hærs myndigheder og enheder gennemtvang lokal rekruttering af unge mænd i takt med, at det gamle sovjetiske land blev befriet. Dette gælder bestemt også i Estland.

67. Armé: Tabstal for september 1944

Dræbte	Sårede	Savnede	Tilfangetagne	Andre årsager
3.842	14.472	136	12	863

Kilde: 67. Armés kampjournal for september 1944, Vores tab i september måned.

Sammenholder vi disse tal med de sovjetiske krigergrave i området og ikke mindst med de sovjetiske begravelseslister, der viser såvel enhed som lokalitet, hvor den dræbte mistede livet, er tallet anderledes. Også det er der flere årsager til. De sovjetiske kilder har ikke givet adgang til tabslister, der er nedbrudt til f.eks. divisionsniveau, så et overblik over operationernes karakter og tabene har kunnet sammenholdes. Og endelig er omfanget af “andre årsager” vanskeligt at redegøre for. Det omfatter med sikkerhed personel, som er afgang ved døden efter sygdom og ikke-kamprelaterede uheld, mens det er usikkert, om dræbte fra straffenhederne blev registreret i det almindelige gravregistreringssystem eller ej.

Registrerede dræbte sovjetiske soldater omkring Väike-Emajõgi.¹⁰²

Lokalitet	Antal dræbte	Bemærkninger
Pikasilla	175	Formentlig fra de sovjetiske forsøg på at fastholde et brohoved.
Akre	46	
Soontaga	157	De tre begravelsespladser er alle i tilknytning til overgangsstedet om Parva, som 12. Lw.F.D. forsvarede, og hvor 61.I.D. senere blev indsat.
Kuigatsi	113	
Jögevesti	808	
Hummuli	416	Formentlig er de fleste af disse dræbt i forbindelse med overgangsforsøg, hvor Bro 3 senere blev slået.
Restu	860	
Törva	468	Dræbt i forbindelse med kampene om Törva 16.-17. september 1944
Helme	554	Formentlig dræbt i forbindelse med forsøgene på gennembrud nord om Törva 17.-19. september 1944
Tsirgullina	987	Hovedparten formentlig fra 1. Stødarmé i forbindelse med overgangsforsøgene i 21. I.D. og 31. Gr.D. rum 14.-17. september 1944
Lattre	364	
Walk	432	
Hargla	506	
Lüllemäe	314	
I alt i XXVIII AK rum	6.200	

Kilde: Sovjetisk gravoversigt

Ovenstående skema udviser en "bruttoliste", hvor antallet af dræbte ved en bestemt geografisk lokalitet er opgjort – men uden hensynstagen til dato og enhed. Antallet af begravede sovjetiske soldater i området omkring Väike-Emajõgi, som med stor sandsynlighed tilhørte 67. Armé, kan her opgøres til i alt 3.607, mens antallet af dræbte, der med stor sandsynlighed kom fra 1. stødarmé kan opgøres til 2.593. Det samlede tal på 6.200 dræbte er et minimumstab, hvortil kommer ikke-registrerede dræbte, savnede samt sårede, der først senere er døde på infirmerierne i baglandet.

Samlet set må man derfor blot konstatere, at overgangen over Väike-Emajõgi i september 1944 var en bekostelig affære.

Epilog

21. september 1944 kl. 1300 blev Armee-Abteilung Narwa underlagt 18. Armee. Det betød, at Armee-Abteilung Narwa havde afbrudt kampene og nu var under forlægning til Fellin for enten at blive udskibet eller forlægge mod Riga, hvor kampen skulle genoptages.

XXVIII Armeekorps videreførte sej henholdende kamp tilbage til Wenden-Stellung og endte i efteråret 1944 i Memel (i dag Klaipeda i Litauen), hvorfra korpshovedkvarteret evakueredes til Østpreussen (Samland – i dag terrænet nordvest for Kaliningrad), hvor korpset i april 1945 blev nedkæmpet.

Divisionerne, der havde kæmpet sammen ved Väike-Emajõgi, fik meget forskellige skæbner:

12. Luftwaffe Feld Division blev umiddelbart efter kampene om Väike-Emajõgi opsplittet, idet 23. Luftwaffe Jägerregiment samt enkelte andre enheder deltog i forsvaret af øen Saaremaa. Da Saaremaa blev rømmet, indgik divisionen i forsvaret af Kurlandlommen, hvorfra divisionen i slutningen af marts 1945 blev evakueret med skib til Danzig (i dag Gdansk i Polen), hvor den efter deltagelse i forsvarskampen gik i opløsning. Nogle få rester af divisionen fik kæmpet sig ud til Hela-halvøen, hvorfra det lykkedes at blive evakueret til Schleswig-Holstein, hvor man forblev til krigens afslutning.

21. Infanterie-Division blev udskibet fra Riga i oktober 1944 til Tilsit (i dag Sovetsk i Kaliningrad-oblasten), hvor divisionen blev genopbygget for derefter at blive indsat i forsvaret af rummet mellem Goldap (i dag i Polen) og Gumbinnen (Gusev i Kaliningrad-oblasten). Divisionen blev i marts 1945 fanget i Heiligenbeil-lommen (Mamonovo i Kaliningrad-oblasten) og efterfølgende nedkæmpet. Resterne af divisionen blev opstillet som kampgruppe på Peyse-halvøen (Svetly i Kaliningrad-oblasten) vest for Königsberg (Kaliningrad), hvor den blev nedkæmpet 26. april 1945.

30. Infanterie-Division endte efter tilbagetrækningen fra Walk-Stellung i Kurlandlommen, hvor den forblev til krigens afslutning, hvorfra divisionen gik i sovjetisk fangenskab.

31. Grenadier-Division var så hårdt ramt af kampene om Walk-Stellung, at divisionen den 9. oktober 1944 blev reorganiseret (med lavere materielindhold) og omdøbt til 31. Volks-Grenadier-Division. Også 31. Volks-Grenadier-Division blev indledningsvis indesluttet i Kurlandlommen, men blev herfra evakueret til Prøjsen med skib for der at blive genopbygget. Inden dette blev afsluttet, blev divisionen kaldt til fronten, hvor den efter en lang forsvarskamp endte indesluttet på Hela-halvøen, hvorfra den i april 1945 gik i russisk fangeskab.

61. Infanterie-Division deltog i forsvaret af Riga, men blev i oktober 1944 udskibet fra Libau (Liepaja i Letland) til Gotenhafen (Gdynia i Polen), hvor divisionen blev omdøbt til 61. Volks-Grenadier-Division og genopbygget, hvorefter divisionen deltog i forsvarskampen af Prøjsen, før den blev indesluttet og nedkæmpet i

Heiligenbeil-lommen. 31. marts blev resterne af divisionen underlagt 21. Infanterie-Division som Grenadier-Regiment 24.

På den sovjetiske side var 3. Baltiske front i lighed med enhederne i XXVIII Armeekorps nedslidt efter kampene i Estland og Letland og efter kun 179 dages levetid blev fronten nedlagt. Mandskab og materiel blev omfordelt til andre enheder.

Det er nærliggende efter denne gennemgang at se på, om enhederne løste de opgaver, de var pålagt?

3. Baltiske Front var pålagt sammen med de to øvrige baltiske fronter at gennobre Sovjetrepublikken Estland og at tilintetgøre de tyske styrker i landet. Imidlertid lykkedes det ikke for 3. Baltiske Front – og herunder især 67. Armé og 1. Stødarkmé – at skabe et egentlig gennembrud, der kunne føre til afsnøring af Armeearbeitung Narwa, ligesom det nok lykkedes at tilføje XXVIII Armeekorps alvorlige tab, men ikke tilstrækkelige tab til at korpset måtte opgive at kæmpe videre. Men det lykkedes selvsagt at trænge de tyske styrker ud af Estland og at genskabe Estland som sovjetrepublik. 67. Armé løste derfor den opgave, den var pålagt – også selvom man havde håbet på mere.

Dernæst var det også interessant at se hvordan de erfaringer, som 3. Baltiske Front havde opsamlet under sommerens kampe, og ikke mindst de ganske konkrete erfaringer, som man havde gjort sig under kampene for at tage Tartu i august 1944, blev anvendt af 3. baltiske Fronts enheder:

- 3. Baltiske Front havde erfaret, at en glidende udskiftning af de indsatte skyttedivisioner med henblik på genopbygning og forberedelse af næste operation gav offensiven større momentum og kunne fastholde fjenden i et konstant pres.
- Frontens enheder skulle forberede sig på hurtigt at kunne indlede forfølgning.
- Frontens enheder skulle styrke deres sikringsforanstaltninger.
- Fronten erfarede, at tildeling af pansret støtte til frontbataljonerne var en klar styrkelse af den operative effekt.
- Opklaring mod såvel stillinger i kontaktlinjen som i dybden måtte styrkes.
- Tyngdedannelse af artilleriet var centralt for opnåelse af succes.
- Luftværn skulle placeres, hvor de sikrede marchveje.
- Fronten erfarede, at man fik større effekt ved at opdele ildforberedelsen med indlagte pauser, som forvirrede modstanderen og gav eget infanteri mulighed for at følge op frem for en intensiv ildforberedelse, hvor infanteriet krøb frem i ly af ilden.

67. Armé peger i sin kampjournal for september 1944 på tre kritiske områder:

- Opklaringsvirksomheden fungerede ikke tilfredsstillende. Udsendte patruljer blev ikke udsendt tilstrækkeligt dybt i rummet, hvorved varsling om tyske reserver ikke nåede frem. Hertil kom, at når muligheden for forfølgning opstod, da var enhedernes opklaringsiltag ikke klar til at gennemføre opgaven, hvorfor der blev tabt megen tid.

- Det indøvede samarbejde mellem infanteri, artilleri og kampvogne brød sammen umiddelbart efter overgangen af Väike-Emajõgi, og det tog tid at reorganisere enhederne og få genetableret samvirket.
- Målopklaring under forfølgning svigtede, hvorved artilleriets støtte ikke opnåede den effekt, som 3. Baltiske Front havde forventet.

Endelig er der værd at bemærke, at 67. Armé valgte at gennemføre en traditionel 60 minutters ildforberedelse mod de forreste tyske linjer under angrebet 14. september, mens 1. Stødarmé valgte at anvende den taktik med en opdelt ildforberedelse, der havde fungeret så godt under angrebet på Tartu. Det må konstateres, at 1. Stødarmé så ud til at opnå et hurtigere resultat end 67. Armé. Ligeledes ser det ud til, at 67. Armé har indsat sine skytteenheder efter det traditionelle echelon-system mere end efter de erfaringer, som 3. Baltiske Front fremhæver om succesiv afløsning. Det operative mønster i 67. Armé ser derfor ud til at være mere forudsigteligt og baseret på *”princippet om en større hammer”* frem for taktisk snilde og bredere udnyttelse af indhøstede erfaringer.

Løste 67. Armé sine opgaver?

Armeen selv konkluderer: *”I kampene i september måned rykkede 67. Armés tropper 170 kilometer frem, indtog 7.500 kvadratkilometer estisk og lettisk territorium, befriede mere end 4.000 beboede områder (uden at medregne enkeltbeliggende gårde), heriblandt byer og større landsbyer Tõrva, Ruyena, Limbazhi, Mazsalatse, Aloya, Nuiya, Matishi ligesom 67. Armé også bidrog til befrielsen af Valga.”*

Og Arméen tilføjer:

”67. Armés angrebsoperationer i september 1944 er spækket med en mængde eksempler på uselvsk tapperhed, hengivenhed til Fædrelandet og Lenins og Stalins parti.

Krigerne i vores armé vidste, at de førte en afgørende kamp for at jage fascisterne ud af Sovjetisk Baltikum, det sidste store arnested for modstand på vores russiske territorium. Angrebets første dage – forcering af Väike-Emajõgi og kampen om brohovedet på den vestlige bred – var på alle måder indædt. Fjenden holdt fast i hvert et punkt.

....

Den endelige befrielse af sovjetisk territorium og det ivrige angreb mod Sovjetisk Letland hævede kæmpernes ånd endda endnu mere.

Kammerat STALINS taknemlighed for befrielsen af byen Valga hævede kæmperne til nye bedrifter, øgede det brændende ønske blandt arméens enheder om så hurtigt som muligt at befri Letlands hovedstad fra de tyske besættede.”¹⁰³

Estland blev befriet, men det var ikke lykkedes at tilintetgøre hele eller store dele af Heeresgruppe Nord, som kunne videreføre kampen i Letland.

XXVIII Armeekorps var pålagt at forsvare et afsnit af Walk-Stellung, der var

et led i et samlet forsvar med tre tyske armeer af Estland. Stillingen var velforberedt, men de indsatte styrker var svækket af lang tids indsats, så da den massive sovjetiske angrebsmaskine slog til 14. september, kunne man ikke dæmme op for overgangen over Väike-Emajõgi. Da *Unternehmen Aster* blev aktiveret, ændredes opgaven i virkeligheden ikke – XXVIII Armeekorps skulle fortsat forsvare et afsnit af Walk Stellung – men nu var det som det hængsel, som skulle sikre, at Armeeabteilung Narwa kunne frigøre sig uden risiko for sovjetisk landmilitær indgriben i flanken, som sikrede, at resten af 18. Armee kunne rykke til Wenden-Stellung i Letland uden tab af kampkraft. Konklusionen må derfor være, at XXVIII Armeekorps løste den pålagte opgave.

Forskningsoversigt

Kampene om Väike-Emajõgi er ikke specielt velbelyst i militærhistorisk forskning. Fra sovjetisk side har der i langt højere grad været fokus på befrielsen af Tartu, Tallinn og ikke mindst på selve Riga-offensiven end på at belyse den mere begrænsede og måske knap så gloriose indsats for at passere Väike-Emajõgi. Og fra tysk side er kampene tilsyneladende et ubetydeligt stop mellem kampene i første halvår af 1944 på sovjetisk grund og indeslutningen i Kurland i oktober 1944. Under alle omstændigheder nævnes kampene om Kleiner Embach – det tyske navn for Väike-Emajõgi – kun summarisk - hvis overhovedet.

Der er to bearbejdningsværker, som længe har fremstået som de mest oplyste om såvel *Planspiel Königsberg/Unternehmen Aster* og de konkrete kampe i Estland. Det drejer sig om Werner Haupts Heeresgruppe *Nord, 1941-1945* fra 1966, der som grundlag anvender tysk arkivmateriale, en række bøger og offentliggjorte erindringer, men som noget særligt har forfatteren også haft adgang til ikke-offentliggjorte personlige arkiver. Værket forekommer derfor ganske vidende – om end der er en tydelig vægtning af det tyske perspektiv.

Det andet væsentlige værk er Earl F. Ziemkes *Stalingrad to Berlin fra 1968*, som især udmærker sig ved, at Ziemke har haft adgang til sovjetisk arkivmateriale, hvilket øger værkets bredde.

I de senere år har andre forskere tilført nye værker. Det mest betydningsfulde værk er uden tvivl storværket *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, hvis 9. hovedbind (redigeret af Karl-Heinz Frieser) er en enestående, veldokumenteret og velskrevet beskrivelse af den tyske krigsførelse under 2. verdenskrig. Hertil kommer også rapporten fra “The Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity”, som landets regering nedsatte for at belyse forbrydelser mod menneskeheden begået på estisk jord: *Estonia 1940 – 1945*. Denne rapport omfatter den hidtil mest detaljerede gennemgang af de operationer, som sovjetiske, tyske og estiske styrker gennemførte i sommeren og det tidlige efterår 1944.

Endelig er der grund til at fremhæve den veldokumenterede og velskrevne bog, som Prit Buttar udgav i 2013, *Between Giants, The Battle for the Baltics in*

World War II. Bogen er et fint eksempel på nyere militærhistorieskrivning, hvor man på den ene side gennem omfattende arkivstudier beskriver de overordnede hændelsesforløb og på den anden side gennem nedslag i personlige akter og erindringer virkeliggør hændelserne.

Denne artikel er bestemt ikke et forsøg på at eftergøre sådanne betydende værker. Målsætningen er her en ganske anden. Kampene om Väike-Emajõgi er et eksempel (i en serie) på Forsvarsakademiets nyere anvendelse af krigs- og militærhistoriske hændelser som støtte og grundlag for doktrinudvikling (og personlig udvikling af chefer) i dette tilfælde på divisions- og brigadeniveau. Kombinationen af opbygning af en grundlæggende forståelse af de rammevilkår, som en sovjetisk og henholdsvis tysk chef havde i efteråret 1944, hvor optimismen groede i Den Røde Hær, mens Wehrmacht sloges med at holde sammen på enheder, der var nedslidte, materielt nødlidende og vel uden lys for enden af tunnelen, og muligheden for at påvise fysiske levn på stederne, hvor operationerne faktisk fandt sted, har vist sig meget givtig.

De enheder, der i dag opstilles i europæiske hæere, har selvsagt andet materiel end det, som de tyske og sovjetiske styrker rådede over i september 1944. Både ildkraft og overlevelsessevne adskiller sig i dag markant fra dengang. På samme måde er nutidens soldaterbaggrund, uddannelse og motivation nok dramatisk ændret i forhold til de tyske og sovjetiske soldaters i 1944.

Og selvom konkret forskning af kampene ikke rigtigt eksisterer på taktisk/operativt niveau, er det værd at se nærmere på de kampe, der fandt sted i september 1944. Det er der flere årsager til. For det første fordi floden Väike-Emajõgi som en terræn-genstand fortsat er en dominerende terrænforekomst, som også på en moderne kampplads kan få betydning for operationernes gennemførelse og udfald. For det andet fordi kampene om Väike-Emajõgi rummer gode eksempler på doktrinomsætning til en taktisk situation. Og for det tredje fordi der faktisk er primærkilder, der belyser, hvorfor en given beslutning faktisk blev taget (specielt fra tysk side), eller som vurderer, om man nu gjorde tingene hensigtsmæssigt (specielt fra sovjetisk side).

Den anvendte metode er for så vidt simpel: Der udvælges en række nedslag på emner, hvor der kan skabes en rød tråd mellem kampene i 1944 og taktiske overvejelser, hvis kampen skulle foregå under dagens doktrinære, materielmæssige standard og bemandingsvilkår. Emnet påvises i terrænet: Hvad skete der dengang – hvilke overvejelser ville vi gøre os i dag? Mulighederne for nedslag er naturligvis uendelige, men kampene om Emajõgi har vist sig som et velegnet medie til at drøfte blandt andet følgende emner:

Overgang over vandløb: Väike-Emajõgi er en betydelig hindring. For det første er der tale om et anseeligt vandspejl og betydelig dybde, der forudsætter ingeniørarbejder forud for passage. Bredderne er sine steder omgivet af store sumpe, andre steder med usædvanlig stejle brinker, som XXVIII Armeekorps i begge tilfælde anvendte aktivt i sin forsvarskamp. Infrastrukturen i området er svag og

sammenholdt med den skovrige østbred vil overgange over floden fortsat være stærkt kanaliserende.

Anvendelse af artilleri: Kampene viser eksempler på, hvorledes de taktiske førere har anvendt artilleriets våbenvirkning på vidt forskellig vis. Det overlegne sovjetiske artilleri, der i kraft af mængde og dermed voldsomhed har haft ødelæggende potentiale, mens det tyske artilleri på trods heraf formåede at overleve og støtte egen kamp under disse vilkår.

Nærkamp: Om end man på baggrund af 67. Armés kamprapport kunne forledes til at tro, at der var klar adskillelse af tyske og sovjetiske styrker, var dette ingenlunde tilfældet. I store dele af tiden fra 15.-19. september 1944 var enkeltkæmpere fra de to stridende parter sammenblandet, og nærkamp og håndgemæng var udbredt. Det skyldes i høj grad den tætte estiske skov, som har nødvendiggjort tæt fysisk kontakt for at nedkæmpe sin modstander – ikke mindst i det terræn, hvor 12. Luftwaffe Feld Division, og 21. Infanterie-Division havde indrettet deres kampstillinger. Den fysiske nærhed af ven og fjende har også haft den betydning, at der ikke var kamppauser. Soldaterne kunne simpelthen ikke tillade sig at hvile – naboen kunne lige så vel være fjende som ven. Den fysiske udmattelse må have udslidt dem alle!

Omsættelse af doktrin til terræn og situation: På den tyske side bringes stort set alle taktiske tiltag i spil! Den tyske doktrin: Grosskampverfahren, som sine steder beskrives som “*elastisk forsvar*” byggede på feltbefæstede 360° forsvarspunkter i underafdelingsramme, og hvor man tillod fjendtlig indtrængen mellem forsvarspunkterne med henblik på opsplitting og successiv nedkæmpelse dels fra kampstillingerne, dels fra tunge våben bag stillingerne og ikke mindst gennem modstød og modangreb på alle niveauer. Denne aktive forsvarskamp og dens overlevelsessevne demonstreres og bekræftes regelmæssigt i 67. Armés kampjournal. Der ses ofte skiftende underlæggelsesforhold, når det vurderedes hensigtsmæssigt i en taktisk situation. Der ses ændring af skillelinjer, og ikke mindst ses der fine eksempler på de tyske chefers tillid til, at den taktiskefører tør træffe beslutninger og handle.

Ligeledes er der gode eksempler på “*textbook-anvendelse*” af den sovjetiske doktrin, og der er også gode eksempler på, hvorledes doktrinen blev tilpasset den taktiske virkelighed. Det gælder ikke mindst anvendelsen af artilleriet, mens man på andre områder ser en rigid – og voldsomt tabsgivende - fastholdelse af den offensive sovjetiske doktrin.

Tab: I alle krige og konflikter er der tab. Den indsatsstype, som danske (og andre europæiske styrker) har været indsat i gennem den sidste generation eller to i fredsbevarende eller fredsskabende indsatser, har ført til en erindringskultur, der understreger en ændret normsætning omkring tab af liv og førlighed for de indsatte soldater. Men hvad ville der ske, hvis en dansk brigadefører – som chefen for 12. Luftwaffe Feld Division – efter godt 3 dages kamp må melde, at brigaden har mistet så meget personel, at man ikke længere kan påregne at kunne løse operative opgaver. Hvordan og hvilke virkemidler kunne man anvende for at motivere

soldaterne til at kæmpe videre – som soldaterne i 12. Luftwaffe Feld Division gjorde, og som soldaterne i 1. pontonkompagni gjorde selv efter 2/3 af dem blev dræbt eller såret på ganske få timer?

Kampene om Väike-Emajõgi er et interessant eksempel i læring af krig. For den danske militærhistorisk interesserede er det også interessant, fordi der fortsat er så mange synlige levn bevarede. Selv i dag kan man følge skyttehullerne, hvor 21. Infanterie-Division, 30. Infanterie-Division og 12. Luftwaffe Feld Division kæmpede, man kan se vejene, som de sovjetiske ingeniørenheder anlagde gennem de tætte skove, og stederne, hvor broerne blev slået. Enkelte steder kan man fortsat se de sovjetiske enkeltmandsskyttehuller fra nærsikring omkring (Gut) Hummuli og jordoverfladen, som blandt andet tæt ved Pikkasilla fortsat er ødelagt af de mange artillerigranater. Men det varer nok ikke længe. Skovning og industrialisering vil snart fjerne de sidste spor i terrænet. Historien bliver dog bevaret i lokale museer, og en lokal entreprenør har – med hjælp fra den estiske hær – renoveret og genopbygget et delingsanlæg, hvorfra en deling formentlig fra II bataljon/24. Infanterie-Regiment/21. Infanterie-Division kæmpede. I dag kæmpes her med paint-ball i stedet.

Kilder:

Bundesarchiv Militärarchiv

- RH 20-18/837. Kriegstagebuch Ia, N4.4h, 1.9-19.9.1944 (XXVIII Armee Korps krigsdagbog)
- RH 20-18/838. Kriegstagebuch Ia, N4.4h, 20.9-7.10.1944 (XXVIII Armee Korps krigsdagbog)
- RH 20-18/865. Tagesmappen 11.9-27.9.1944 (daglige rapporteringer)
- RH 20-18/866. Tagesmappen 11.9-27.9.1944 (operative anliggender)
- RH 20-18/867. Tagesmappen 11.9-27.9.1944 (befalinger i relation til Unternehmen "Aster")
- RH 20-18/868. Tagesmappen 11.9-27.9.1944 (operative justeringer 19. og 22.9.1944)
- RH-20-18/878. Planspiel Königsberg, Generalkommando Heeresgruppe Nord (planlægning og kort)
- RH 20-18/910. BtIs-Gliederungen 30.8-31.12.1944 (kalker over 18. Armee indsatte enheder ned til bataljon)
- RH 20-18/912. Stärken der Divisionen 1.7.-31.12.1944 (Styrkeoversigter over 18. Armees divisioner)
- RH 20-18/912. Lagebeurteilungen. Innerer Kampfwert der Division. 6.7.44-12.11.44 (18. Armees vurderinger af de indsatte divisioner)
- RH 20-18/913. Stärken der Divisionen 1.7.44-31.12.44
- RH 20-18/1171. Verlustmeldungen 10.7.-5.10.1944
- RH 20-18/1520 Tätigkeitsberichts des A.Pi.Fü 25.7.44-19.9.44 (18. Armees ingeniørofficers rapporter)
- RH 24-28/297 XXVIII Armee Korps Kriegstagebuch, Bd. 1: 16.7 – 30.9.1944
- RH 24-28/299 XXVIII Armee Korps Anlagen zum Kriegstagebuch, Bd. 1: 1.8 – 31.8.1944
- RH 24-28/300 XXVIII Armee Korps Anlagen zum Kriegstagebuch, Bd. 2: 1.-25.9.1944
- RH 24-28/301 XXVIII Armee Korps Anlagen zum Kriegstagebuch, Bd. 4: Trossauskämung der Division des XXVIII. AK 1.7 – 30.9.1944

RL 34/185 3.44 Sanitäts-Kompanie (mot) 12(L), (12.Lw.Felddivision), Chronik der Sanitäts-Kompanie B(mot.) 12, Bemerkung: Nachkriegsaufzeichnung von A. Lehn.

Det russiske forsvarsministeriums offentlige arkiv fra den store fædrelandskrig

Befalinger:

- 67. Armés befaling af 3. september 1944 for overgang over Väike-Emajõgi: **Боевое распоряжение штаба 3 ПрибФ**
- 67. Armés kampinstruks d. 10. september: Боевое распоряжение штаба 3 ПрибФ
- 67. Armés kampinstruks d. 12. september: Боевое распоряжение штаба 3 ПрибФ
- 67. Armés kampinstruks d. 13. september: Боевое распоряжение штаба 3 ПрибФ
- 67. Armés befaling til ingeniørenhederne d. 13. september: Боевое приказание штаба 3 ПрибФ

Kampjournaler mv.:

- 67. Armés Direktiv om utilstrækkeligheder i de netop gennemførte operationer, d. 23 september: **Директива ВС 3 ПрибФ**
- 3. Baltiske Fronts samlede erfaringer (maj 1944): **Краткая сводка обобщенного военного опыта 3 ПрибФ**
- 3. Baltiske Fronts vildledningsoperationer (razvedka-indsats) i august 1944: **Примеры действий разведпартий войск 3 ПрибФ в ходе наступления в августе 1944 года**
- 3. Baltiske Fronts kampe fra juli til oktober 1944: **Боевой путь войск 3 ПрибФ**
- 3. Baltiske Fronts daglige kamprapporter september 1944: (242-2254-0089.djvu, s.300-316)
- 67. Armés afdeling for brug af krigserfaring: Rapport om Tartu-operationen, 10.08. – 6.09.1944 (242-2254-0450.djvu)
- 67. Armés afdeling for brug af krigserfaring: Rapport om Riga-operationen, 14.09 – 15.10.1944 (242-2254-0468_484.djvu)
- 67. Armés rapport om artilleriets aktivitet i september 1944: **Краткая сводка о действиях артиллерии 3 ПрибФ за сентябрь месяц 1944 года**
- Artilleristøtte under overgangen over Väike-Emajõgi: **Артиллерийское обеспечение прорыва на р. Вяйке-Эма-йыги**
- Kampjournal for brolægningsskvadron (67. Armé), 1.-30. september: **Журнал боевых действий 25 омшб (3 ПрибФ)**
- 10. kampvognskorps kamphandlinger i september 1944: **Боевые действия 10 тк**
- Chefen for 3. Baltiske Fronts direktiv til chefen for 125. Skyttekorps om at rette op på utilstrækkeligheder i de netop gennemførte operationer, d. 23 september: **Директива ВС 3 ПрибФ**
- 16 kampvognsbrigades illustrerede historie 1941-1944 <http://www.pomnivoinu.ru/home/reports/1629/>

Kort:

- 3. Baltiske Fronts operationer i august måned: **Карта хода операции 3 ПрибФ в августе 1944 г. - по дням с 1.8 по 31.8**
- Føringskort 3. Baltiske Front (3. september): **Карта решения командующего войсками 3 ПрибФ на операцию**
- 3. Baltiske Fronts udgangsområder samt frontchefens beslutning ved begyndelsen af Riga-operationen (15. september): **Схема исходного положения войск 3 ПрибФ и решение командующего фронтом к началу Рижской операции 15 сентября 1944 г.**
- 3. Baltiske Front operationer 14.-30. september 1944): **Ход операции 3 ПрибФ в сентябре 1944 г. по дням 14-30.9**

- Stabschef (3. Baltiske Front) generaløjntant Vasjkevitj's arbejdskort (6. september): **Рабочая карта начальника штаба фронта (Карта генерал-лейтенанта Вашкевича)**
- Stabschef (3. Baltiske Front) generaløjntant Vasjkevitj's arbejdskort (10. september) **Рабочая карта начальника штаба фронта (Карта генерал-лейтенанта Вашкевича)**
- Stabschef (3. Baltiske Front) generaløjntant Vasjkevitj's arbejdskort (22. september) **Рабочая карта начальника штаба фронта (Карта генерал-лейтенанта Вашкевича)**
- Artillerigruppernes placering d. 14. september: **Схема группировки артиллерии 67 и I Уд. А к 14.9.44 г.**
67. Armé oversigtskort over Riga-operationen (14. september til 14. oktober) samt formedede tyske stillingsområder: **Карта решений командующего 67 А по Рижской операции с 14.9 по 14.10.44 г. и группировки противника**

Litteratur

- Allmayer-Beck, *Christoph Freiherr von: Die Geschichte der 21. (ostpr./westpr.) Infanterie-Division* (Schild-Verlag, München 1990)
- Breithaupt, Hans, *Die Geschichte der 30. Infanterie-Division 1939 – 1945* (Verlag Hans-Henning Podzun, Bad Nauheim 1955)
- Buttar, Prit, *Between Giants: The battle for the Baltics in World War II* (Osprey Publishing, Oxford 2013)
- Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity, *Estonia 1940 – 1945* (Reports of The Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Tallinn 2006)
- Frieser, Karl-Heinz (red.), *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 8, Die Ostfront 1943/44: Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten* (Deutsche Verlags-Anstalt, München 2007)
- Haupt, Werner, *Heeresgruppe Nord 1941 – 1945* (Verlag Hans-Henning Podzum, Bad Nauheim 1966)
- Haupt, Werner, *Die deutschen Luftwaffen-Felddivisionen 1941-1945* (Dörfler Zeitgeschichte, Eggolsheim-Bammersdorf 2005)
- Hinze, Rolf, *Löwendivision – 31. Infanterie- und Grenadier-Division – 31. Volks-Grenadier-Division* (Meerbusch Selbstverlag, 1997)
- Hubatsch, Walther, *61. Infanterie-Division, Kampf und Opfer ostpreussischer Soldaten* (Verlag Hans-Henning Podzum, Kiel 1952)
- Hubatsch, Walther, *Die 61. Infanterie-Division 1939 bis 1945, Ein Bericht in Wort und Bilder* (Podzum-Pallas-Verlag, 1983)
- Mctaggart, Pat, *Race to the Panther Line: Final Liberation of Leningrad* (Warfare History Network, 2017)
- Podzun, Hans-Henning, *21. Infanterie-Division* (Verlag Hans-Henning Podzum, Kiel 1951)
- Sokolov, Boris, *The Role of the Soviet Union in the Second World War – A Re-Examination*, (Helion & Company Ltd., Solihull 2013)
- Tsouras, Peter G. (red.), *Fighting in Hell, the German Ordeal on the Eastern Front* (Ivy Books, New York 1995)
- Tyushkevich, S.A., *The Soviet Armed Forces: A History of Their Organizational Development, A Soviet View*, (Moskva 1978 (I oversættelse af CIS Multilingual Section, Translation Bureau, Secretary of State Department, Ottawa, Canada))
- Ziemke, Earl F., *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the West* (Army Historical Series, Washington (DC) 1968)

Noter

- 1 “Die Div. ist bereits zerplatzt. Verbleibe auf bisherige Gef.Stand. Produktive Führung der Div. ist aber ab morgen nicht mehr gewährleistet ”.
- 2 Buttar, pp. 157 ff.
- 3 Den kvantitative styrkelse af Den Røde Hær var imidlertid kun den ene side. Den anden blev igangsat allerede i 1943, hvor Stalin (Order no. 195 af 1. maj 1943, igangsatte en reform af de væbnede styrker – både hvad angår uddannelse og reorganisering af enhederne. Blandt de mest markante træk var opbygningen af enheder bergnet alene på gennembrudsoperationer (pansermøder, og kavaleriarmeer), udvikling af den taktiske og operative doktrin omkring indsættelse i echeloner samt en markant styrkelse af artilleriet; S.A. Tyushkevich (1978).
- 4 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, pp. 292-293.
- 5 *Ibid.*, p. 294.
- 6 Ziemke, p. 315.
- 7 Hitler havde fra december 1941 selv haft stillingen som hærens øverste chef.
- 8 Ziemke, p. 333: Heeresgruppe Mitte vurderede, at man med en svag tysk panserdivision og 4 infanteridivisioner stod overfor 18 Skyttedivisioner, 3 panserkorps, 1 mekaniseret korps og 3 selvstændige panserbrigader.
- 9 Ziemke p. 403.
- 10 Heeresgruppe Nord opgjorde 21. juli 1944 sin styrke således:
Kun 9 divisioner var fuldt kampdygtige (vollkampfkraftig),
6 divisioner var betinget kampdygtige (bedingt kampfkraftig),
11 divisioner var udmattede og dermed midlertidigt ude af stand til at løse kampopgaver (abgekämpft)
4 divisioner var nedkæmpede og dermed ude af stand til at løse operative opgaver (zerschlagen).
Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity: Estonia 1940 – 1945, p. 1074.
- 11 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, pp. 626-627.
- 12 Generaloberst Kurt Zeitzler, chef for den tyske hærs generalstab, valgte umiddelbart efter en voldsom meningsudveksling med Hitler i Berchtesgaden 30. juli. om Heeresgruppe Nord's situation at sygemelde sig, hvilket førte til generalens afsked i unåde.
- 13 Generaloberst Georg Lindemann 31.3.-3.7.1944 og generaloberst Johannes Friessner 4.7.-25.7.1944.
- 14 BAMA, RH 20-18/878, H.Gr. Nord, Abt. Ia Nr. 143/44 g.K.Chefs.
- 15 Kildens indhold er afkortet og bearbejdet med en hensigt om at give indtryk af den tyske manøvreide: BAMA, RH 20-18/878, H.Gr. Nord, Abt. Ia Nr. 143/44 g.K.Chefs., anlage 1.
- 16 ”erweiterte Brückenkopfstellung Riga”.
- 17 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 635.
- 18 BAMA, RH-20-18/878, Gen. V. Natzmer signal Hgr.N.Ia. 153/44.
- 19 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 637.
- 20 Haupt (1966), p. 232-233.
- 21 En væsentlig årsag er formentlig, at kort mv. fra tidligere Planspiel-udgaver blev beordret destrueret 17. september 1944: BAMA, RH 20-18/867. Befehl für die Durchführung des Planspiels “Aster”, Armee-Oberkommando 18, Ia Nr. 3586/44 af 17. september 1944.
- 22 BAMA, RH 20-18/878. Stabschefen/18. Armee, general Foertsch skriv. Ia Nr. 053/44 af 11. september 1944.
- 23 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 295: De fire fronter omfattede 135 skyttedivisioner, seks panserkorps samt yderligere enheder; i alt 1.540.400 mand, 17.480 pjecer, 2.080 kampvogne og panserjagere og med støtte fra 2.640 kampfly.
- 24 ”Aster” er ændret betegnelse for “Königsberg”. Hvornår denne ændring sker, kan ikke erkendes i det overlevende materiale, men første gang det ses i kildematerialerne fra 18. Armee, er i et signal af 14.9.1944 fra Heeresgruppe Nord (oberst Gersdorff, I.a.) til 18. Armee. Det er sand-

- synligt, at navneændringen er sket for at undgå genoptagelse af en frugtesløs diskussion om evakuering af Estland og frigørelse af reserver til den videre forsvarskamp.
- 25 Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 295; heraf var 46.168 militært personel, 13.049 sårede tyske soldater, 26.131 civile (heraf også estiske civile fra den tyskvenlige regering) samt 23.474 krigsfanger.
  - 26 Tsouras; Frieser (ed.), *Die Ostfront 1943/44*, p. 295, p. 637.
  - 27 *Estonia 1940 – 1945*, p. 1070: Da offensiven den 10. August blev indledt, indgik der i 3. Baltiske Front 28 skyttedivisioner, men deres mandskabsstyrke var på grund af tab meget forskellig: 3 divisioner havde ca. 6.000 mand, 5 havde ca. 5.000 mand, 2 havde ca. 4.500 mand, 3 havde ca. 4.000 mand, 10 havde ca. 3.500 mand og 5 blev betegnet som 3.000-mands divisioner.
  - 28 Ziemke, p. 403.
  - 29 I praksis ser batterilevetiden og den mængde batterier, som patruljen kan medføre, ud til at være styrende for tiden bag fjendens linjer. Afhængigt af radiotype begrænsedes indsættelsesperioden oftest til under 3 døgn.
  - 30 I 3. Baltiske fronts erfaringsopsamling om artilleriindsatsen nævnes det, at taktik førte til, at et fjendtligt batteri kun nåede at affyre 2 lag, før det blev undertrykt af kontrabatteriild.
  - 31 Lessons learned, Generaloberst Semen Aleksandrovich Krasnopevtsev, artillerichef, 3. Baltiske Fronts gennemgang af operationerne under Tartu-offensiven august 1944, ark 36-38: Hver underafdelingschef blev tildelt mindst to pjecer fra bataljonens eller regimentets egne midler i direkte støtte, hver bataljonschef blev tildelt direkte støtte af en artilleriafdeling (hestetrukket), normalt også et raketkasterbatteri, et batteri indsat til direkte skydning, samt normalt også et batteri selvkørende kanoner – typisk SU-76, men også SU-85, SU-152– også indsat til direkte skydning, svarende til 8,3 køretøjer per kilometer.
  - 32 Breithaupt, p. 372-276.
  - 33 Lessons learned, ark 35: Frontchefen havde således insisteret på, at der ved angrebet på Tartu var observationsfly i luften i 3 uafbrudte timer ved angrebets start.
  - 34 Generalmajor Kashnikov, vicechef for efterretningsafdelingen ved 3. Baltiske Front i afsluttende rapport vedrørende Riga-Operationen.
  - 35 Særligt uddannede og udrustede kampbataljoner, hvor enkeltmand var udrustet med automatiske våben, og som rådede over talrige støttevåben og ikke mindst en ingeniørdeling til støtte for gennembruddet. Hvert skytteregiment rådede over en stormbataljon.
  - 36 Lessons learned, Generaløjtnant Veshkevich, stabschef 3. Baltiske Fronts opsummering af operationerne under Tartu-offensiven august 1944, ark 31. 3. Baltiske Front trak løbende skyttedivisionerne ud i fem-dages perioder med henblik på tilgang af erstatningspersonel og erstatningsmateriel, gennemføre tre dages uddannelse, hvile og klar igen til indsættelse på dag seks.
  - 37 Lessons learned, Generaløjtnant Veshkevich, stabschef 3. Baltiske Fronts opsummering af operationerne under Tartu-offensiven august 1944, ark 31-33.
  - 38 67. Armé kampjournal for september 1944, dateret 12.10.1944.
  - 39 67. Armés kamphandlinger for september måned, 1.-13.9.1944, dateret og godkendt af arméchefen generaløjtnant Romanovskiy 12. 10.1944.
  - 40 122. Skyttekorps støttes af 16. Kampvognsbrigade, 111. Skyttekorps støttes af 511. Kampvognsregiment, mens 112. Skyttekorps ikke blev støttet af kampvogne, men alene med selvkørende pjecer.
  - 41 Haupt (1966), p. 223.
  - 42 *Estonia 1940 – 1945*, pp. 1073-1074: Tysk signalopklaring havde omkring 3. september 1944 lokaliseret 67. Armés kommandostation i byen Puka, 40-50- 60 kilometer sydvest for Tartu, og det blev derfor vurderet, at en offensiv i retning af Törva (og videre mod Østersøen) var sandsynlig.
  - 43 BAMA, RH 20-18/865: Kommandanten d. rückw.A.Geb 583 skr. Ia Nr. 5263/44, Geheim, hvoraf det fremgår, at generalmajor von Below rådede over I. og II. bataljon af regiment Pernau (Pärnu), I. bataljon af regiment Fellin (Viljandi) samt Bataljon Jerwen (Järvamaa). Enhederne var udrustet med geværer, enkelte maskingeværer og ganske få morterer.

- 44 BAMA, RH24-28/301: XXVIII pålagde sine divisioner at opgøre sine materielmangler med udgangen af august 1944. 30. Infanterie-Division melder således, at man har mistet 2.587 håndvåben, 241 maskingeværer, 54 Panzerschreck, 28 panserværnskanoner, 38 morterer, 25 pjecer, 14 luftværns pjecer og 2 Sturmgeschütz i perioden efter 10. august 1944.
- 45 Breithaupt pp.278ff.
- 46 BAMA, RH 20-18/865, XXVIII A.K. Nr. 1112/44: Stärkemeldung 12. september 1944.
- 47 BAMA, RH 20-18/865: 61. I.D., Gr. v. Below og Gr. Mann er alene underlagt XXVIII AK i uddannelsesmæssig og logistisk henseende (Gruppe Mann blev stillet fuldt til rådighed for XXVIII Armeekorps 13 SEP). Enhederne er alle reserver under 18. Armee med en option om underlægelse: XXVIII AK – Ia Nr. 1112/44 g. Kdos styrkemelding 12. september 1944.
- 48 Betegnelsen Grabenstärke anvendes om det antal infanterister, de tyske enheder vurderede, at der rent faktisk var til rådighed for kampen i "Haupt Kampf Linjens" skyttehuller.
- 49 IV – Wenige zuverlässige (begrænset pålidelig/svag).
- 50 Det foreligger ingen yderligere oplysninger om Gruppe v. Belows operative indsættelse, mens der fra sovjetiske opklaringskilder berettes om, at der var estiske soldater indsat i 12. Luftwaffe Felddivisions rum. Såfremt denne oplysning er korrekt, er det overvejende sandsynligt, at disse kommer fra Gruppe v. Below. Se også bemærkningerne vedrørende Estische Selbstschutzbatalion Walk i samme skema; I *Estonia 1940 – 1945*, p. 1067 anføres, at estiske selvforsvarsenheder (Omakaitse) var indsat i rummet umiddelbart for Pikasilla, men at de også var indsat andre steder langs Väike-Emajõgi.
- 51 "Beute" angiver erobret sovjetisk materiel, mens (f) angiver erobret og i dette tilfælde også af tyskerne ombygget materiel.
- 52 BAMA, RH 24-28/301: 30. Infanterie Division overførte på denne måde 86 underofficerer og 617 menige fra støtteopgaver til kampopgaver i infanteriet.
- 53 Det gælder bl.a. divisionernes slagterier, bagerier og vaskerier, der indgik i XXVIII Armeekorps; Kriegstagebuch XXVIII AK Qu JUL-SEP 1944, dagsnotat for 30. AUG 1944.
- 54 Dette omfatter en række forskellige typer: 6 Luftwaffe Jäger Btl., 1 indsat Luftwaffe Feld-Ersatz Btl., 1 Luftwaffe Füsilier Btl., 23 Grenadier Btl., 5 Füsilier Btl., 1 Sicherungs-Btl., 1 Sturm-Btl. Samt Btl. Roller (som var en sammensat kampgruppe), som hver havde egen organisation, men i store træk kan man regne med, at der i en kampbataljon vil være godt 800 mand, hvoraf et sted mellem 600 og 700 vil have egentlige kampfunktioner.
- 55 BAMA, RH 20-18/1520: 3. september tilgår Bau-Pionierbataljon 591 og 141 og 14. september tilgår yderligere Heeres Pionierbataljon 44.
- 56 3. Baltiske Front rapport: Kampeksampler fra opklaringsenhederne i 3. Baltiske Front i september 1944, pkt. 2.c, ingeniørtaktisk løsning. Rapporten beskriver herunder også, at disse arbejder angiveligt blev indledt allerede med udgangen af juli 1944. Dette forekommer dog mindre sandsynligt, idet Guderian først 3. september bemyndiger indretning af kampstillinger til brug for Planspiel Königsberg (se note 16), og at XXVIII Armee Korps på dette tidspunkt er indsat om Pskov ca. 150 kilometer væk fra Viake-Emajõgi.
- 57 Lederen af SA Valga Isamaalise Kasvatus Püsiekspositiioon (Valga Military Park Museum), Meelis Kivi, kunne oplyse, at lokale overleveringer fortæller, at forberedelserne blev udført af polske, kvindelige tvangsarbejdere i den nordlige del af XXVIII Armeekorps ansvarsområde, mens det i den sydlige del var sovjetiske krigsfanger. Dette kan imidlertid ikke verificeres i de foreliggende skriftlige kilder. Eneste skriftlige indikation på tilstedeværelse af civil arbejdskraft ses ved 12. Luftwaffe Feld Division, hvor der i XXVIII Armeekorps forplejningsrekvisitioner kan aflæses en forøgelse på 200-280 forplejningsportioner til supplerende personel i det meste af august og indtil 6. september.
- 58 Skitsen er vedlagt en rapport fra 3. Baltiske Front om den sovjetiske artilleriforberedelse for angrebet 14. september 1944.
- 59 Kriegstagebuch XXVIII AK Qu JUL-SEP 1944, dagsnotat for 25. AUG 1944.
- 60 Artilleriofficeren/1. Stødamés rapport om gennembruddet ved Väike-Emajõgi, Plan for forberedelse til gennembrud.
- 61 BAMA, RH 20-18/865, signal 11 SEP 2205, lb.nr. 4874.

- 62 Breithaupt, p. 279: Således også 30. I.D., der konstaterer stigende aktivitet foran sig.
- 63 BAMA, RH 20-18/865, signal 11 SEP 2230, lb.nr. 4893: Eingreifsgruppe Mann har hidtil kun været underlagt i uddannelsesmæssig og faglig henseende. Indsættelse forudsætter dog fortsat godkendelse af 18 Armee.
- 64 RH 20-18/865, A.O.K.18 – Ia. Nr. 3520/44 g.Kdos.
- 65 67. Armé kampjournal 1-13 SEP 1944: Ud over 20 minutters ildforberedelse med artilleri blev også kampfly indsat til direkte beskydning af de tyske stillinger om overgangspunkterne. 67. Armé kampjournal 1.-13.9.1944.
- 66 Tilsvarende gennemførte 1. Stødarmé ligeledes opklaring ved kamp gennem indsættelse af fem skyttebataljones værdi bl.a. om Hummuli 21. Infanterie-Divisions rum. Artilleriofficeren ved 1. Stødarmés rapport om Artilleristøtte af gennembrud ved Väike Emajõgi, Plan for forberedelse til gennembrud.
- 67 67. Armés kampjournal oplyser, at en deling gravede sig ned i et område nordøst for Nibli midt i 30. Infanterie-Divisions rum. Meldingen indikerer, at den øvrige del af bataljonen blev nedkæmpet.
- 68 BAMA, RH 20-18/865: XXVIII AK Ia – Tagesmeldung vom 13.9.1944.
- 69 67. Armés kampjournal melder om samlet set 25 sorties med såvel Fw-190 som bombemaskinen He-111.
- 70 Tysk flyopklaring (Luftwaffe-forbindelsesofficeren til XXVIII Armeekorps) melder 23.15 store troppebevægelser fra 67. Armés beredskabsområder om Otepäh med retning mod Väike-Emajõgi.
- 71 BAMA, XXVIII Krigstagesbuch, 13.9.1944, kl. 1930-2230, hvor korpschefen Generaløjntant Hans Gollnick drøftede situationen med General Schörner, chef for Heeresgruppe Nord.
- 72 67. Armés kampjournal kan videre berette, at tyske kampfly gennemføre 55 sorties, og at der blev kastet op til 80 bomber, der blandt andet havde stor effekt mod den sovjetiske broslagning.
- 73 BAMA, Kriegstagebuch XXVIII Armeekorps, 14.9.1944 kl. 1000.
- 74 Udover 67. Armés egne broer befalede 3. Baltiske Front ligeledes et antal broer udlagt med henblik på at støtte 10. Kampvognskorps' angreb i dybden: Nr. 1 om Jögeveste (50 tons bæreevne), Nr. 2 om Ala (30 tons) og nr. 3 om Hummuli (30 tons). Kampordre nr. 083/OP, 3. Baltiske Front af 13.9.1944 til frontens ingeniørtropper.
- 75 Der blev ryddet 70 personelminer omkring broslagningsstedet. Rapport om arbejdet med overgang nr. 1 og 3.
- 76 25. Pontonbataljon på stedet var et kompagni med i alt 52 mand, men blev støttet af et kompagni fra 183. Ingeniørbataljon (65 mand) og et kompagni fra 48. Broslagningsbataljon (60 mand). 25. Selvstændige Pontonbataljons kampjournal 1-30. september 1944.
- 77 Broen blev først og fremmest anvendt af 201. Skyttedivision, 189. Skyttedivision, 43. Skyttedivision, 1081. Artilleriregiment og 768. Selvkørende Artilleriregiment. I tiden 14. SEP – 19. SEP blev der overført 205 pjecer og raketkastere samt godt 4.000 køretøjer.
- 78 Kampordre nr. 083/OP, Staben for 3. Baltiske Front, af 13. 9.1944, kl. 1600.
- 79 1. Pontonkompagni havde kun kompagnichefen tilbage og 3. Pontonkompagni kun en delingsfører, resten var så alvorligt sårede, at de måtte evakueres.
- 80 1. Stødarmé havde langt færre rør til rådighed end 67. Armé, som var 3. Baltiske Fronts tyngdeenhed. Der var i alt 134 pjecer til rådighed svarende til 15 pjecer per kilometer.
- 81 30. Infanterie-Division rapporterede i løbet af den 14. september om 14 egentlige angreb af bataljons værdi, men også 21. Infanterie-Division blev udsat for et stort pres.
- 82 Der er formentlig tale om Grenadier-Regiment 4. XXVIII Kriegstagebuch, 14.9.1944, kl. 1840 i en samtale mellem korpschefen og stabschefen.
- 83 Orientering af XXVIII Armeekorps af Oberst v. Gersdorff, Heeresgruppe Nord, BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 15.9.1944, kl. 0855.
- 84 BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 16.9. 1944, kl. 1240 taler om 90 sovjetiske kampfly.
- 85 BAMA, RH 20-18/860, A.O.K. 18 – Ia Nr. 3590/44 g.Kdos.: XXVIII AK bemyndigedes til at vige ud til en ny linje (fra nord), som skulle fastholdes: Pikasilla – gammel HKL indtil ca. 2 km syd

- for P. – østkant Törva – Kaubi – Roksi – skovkanten 500 m V for Loku – Lääne – Piiri. Samtidig skal 21 ID gennem angreb mod NV sikre vejen mellem Piiri og Lääne.
- 86 67. Armé nævner, at der i dagens løb blev i sfskudt 7.000 tyske granater mod de sovjetiske enheder, at man blev mødt af 16 modangreb om Törva og at der i alt var indsat 42 tyske sorties med Fw-190.
- 87 BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 17. 9.1944, kl. 00.45.
- 88 “Nein, Beurteile Lage auch nach Zuführung dieses Btl. als unhaltbar. Die Div. ist bereits zerplatzt. Verbleibe auf bisherige Gef.Stand. Produktive Führung der Div. ist aber ab morgen nicht mehr gewährleistet.” BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 17.9.1944, kl. 2120.
- 89 BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 2400, 17. 9.1944.
- 90 *Estonia 1940 – 1945*, p. 1077.
- 91 Konkrete drejede det sig om artillerienheder (herunder bl.a. S.Art.Abt. 633(mot.), II/Fl.Rgt.32, to tunge og to letter batterier/SS.Fl.Abt.11, yderligere tre tunge feltartilleribatterier og fem Sturmgeschütz) fra Armee-Abteilung Narwa, som efter frigørelsen om Narva nu kunne indsættes til støtte for Heeresgruppe Nord andre steder; BAMA, XXVIII Kriegstagebuch, 18.9.1944, 1500.
- 92 XXVIII Armeekorps Kriegstagebuch, 19.9.1944, kl. 1250.
- 93 Dagens artilleriammunitionstilgang var begrænset til 250 tons, hvilket svarer til mindre end 6.000 skud til XXVIII Armeekorps: BAMA, XXVIII Armeekorps Kriegstagebuch, 19.9.1944, kl. 1245.
- 94 General Schörner citeres i BAMA, XXVIII Kriegstagebuch 19.9.1944, kl. 2035 for at sige: “*Truppe soll gegebene Möglichkeiten zur Aufbesserung der Verpflegung ausnutzen und aus dem Lande leben.*”
- 95 67. Armé kampjournal, 19. september 1944, Fjendens handlinger.
- 96 I en samtale mellem general Schörner og General Gollnick konkluderer general Schörner: “*Nicht mehr Trommelfeuer, sondern nur noch taktisch schiessen!*”: BAMA, XXVIII Armeekorps, Kriegstagebuch 19.9.1944, 0945.
- 97 BAMA, XXVIII KTB, 19. 9.1944, kl. 2035.
- 98 A.O.K. 18 – Ia, Nr. 3655/44 g.Kdos. RH 20-18/868.
- 99 67. Armé kampjournal for 20. september 1944 med henvisning til Arméens kampinstruks nr. 035/OP af 19. september 1944.
- 100 Således mangler der tabsmeldinger fra 30. Infanterie-Division for 16. og 17. september, fra 12. Luftwaffe Feld Division for 16. og 19. september og fra 61. Infanterie-Division for 18. september. Og da det her drejer sig om hårde kampdage, vil det påvirke tabstallet betydeligt.
- 101 Sokolov, p. 68.
- 102 Oversigten er udarbejdet på grundlag af de lister, der blev udarbejdet af Sovjetunionen efter 2. Verdenskrig, hvor man nedlagde de fleste gravpladser og samlede disse i større enheder – således også for de dræbte om Väike-Emajõgi.
- 103 67. Armé kampjournal for september 1944, Konklusioner.